

Libro del adulto
Ra he'mi ra dätä jä'i

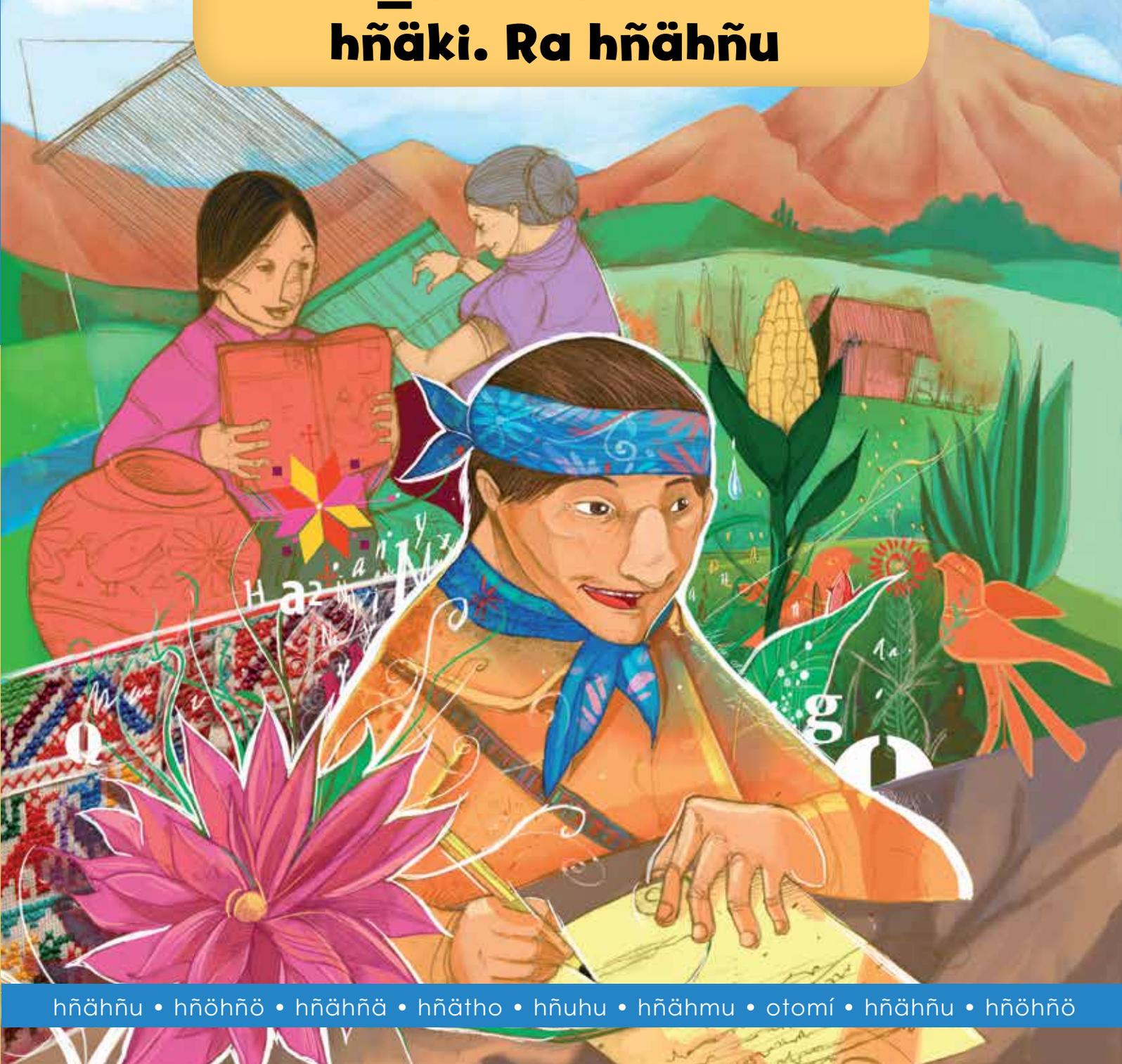
MEVYT
Modelo
Educativo
para la Vida
y el Trabajo

MIBES
MEVYT Indígena
Bilingüe con Español
como segunda
lengua

3

Leo y escribo en mi lengua. Hñähñu

Di nxadi ne di huts'i ma hñäki. Ra hñähñu

hñähñu • hñöhñö • hñähñä • hñätho • hñuhu • hñähmu • otomí • hñähñu • hñöhñö

Mi nombre es: _____

Vivo en: _____

MEVYT ••• Modelo
Educación
para la Vida
y el Trabajo

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Sara Elena Mendoza Ortega
Elisa Vivas Zúñiga

Autoría
Guillermina Duarte Hernández
Elisa Vivas Zúñiga

Autoría de los textos: recado, aviso, solicitud de apoyo,
acta de acuerdo, instructivo, invitación y reseña histórica.
Jovita Silverio Romero
Emigdio Cruz Marcos
Gumecindo Ortiz Pérez
Victorino Vicente Gómez Barranco
Virginia Cathi Bomaye

Adaptación para la población hablante en lengua hñähñu
Jovita Silverio Romero
Emigdio Cruz Marcos
Gumecindo Ortiz Pérez
Victorino Vicente Gómez Barranco
Virginia Cathi Bomaye

Asesoría académica
Guillermina Duarte Hernández

Revisión técnica
Maribel Eloisa Hidalgo Morales

Revisión y corrección de la escritura hñähñu
Ewald F. Hekkings Sloff
José Alejandro Ángeles González
Evaristo Bernabé Chávez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño
Ricardo Figueroa Cisneros
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Seguimiento editorial
María del Carmen Cano Aguilar

Supervisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial
Marisol Ruiz Monter
Laura Sainz Olivares

Diseño
Adriana Peña Cervantes

Diagramación
Jesús García Morales

Diseño de portada
Guadalupe Pacheco Marcos

Ilustración de portada
Carlos Vélez Aguilera

Ilustración
Tania Edith Juárez Ceciliano

Leo y escribo en mi lengua. Hñähñu. MIBES 3. Libro del adulto. D. R. 2010 © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140. 1ª reimpresión 2012.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo.* Obra completa: 970-23-0274-9
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua:* 970-23-0500-4
ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Hñähñu. MIBES 3. Libro del adulto: 978-607-710-011-9

Impreso en México

Ra nt' ui mfädi

Ra xihe'mi

Ra nt' udi.....	4
Rá thogi ya hñähñu.....	5
Tengu ga mpe <u>f</u> ih <u>u</u>	8

Ra hmunts'ä mfädi n'aa	10
Ra m <u>u</u> di mfädi	12
Ra nyoho mfädi.....	35
Ra nhñu mfädi	56
Ra nthandä mfädis <u>e</u> 1.....	78

Ra hmunts'ä mfädi yoho	84
Ra m <u>u</u> di mfädi	86
Ra nyoho mfädi.....	101
Ra nhñu mfädi	119
Ra nthandä mfädis <u>e</u> 2.....	137

Ra nt' udi

Nuna mfixt'ofu xa thoki di ñ'epä'i, go gehnä huts'i r'a n'añ'o ya t'ofu ne ya nt'ot'a nt'ofu, da max'a'i gi pädi gi huts'i ne gi nehi ra hñähñu ne ra hñämfo.

Nuna b'efi xa thoki ngu ya mfädi ha ya hai ra hyodi Hidalgo, Mäxei ne ra Hyodi hnini M'onda habu b'ui ndunthi ya jä'i ñä ra hñäki hñähñu. Nuna mfixt'ofu da za da nxadi ya jä'i b'ui ma r'a ya hai habu ñä nuna hñäki.

Ha nuna mfixt'ofu ma gi tsudi yoho ya hmunts'ä mfädi, n'a ngu n'a pe'tsi hñuu ya mfädi. Ra müdi gi nxadi ne gi huts'i ya nt'ot'i hñähñu ne hñämfo. Ha ra nyoho hmunts'ä mfädi ma gi yopa hoki ya t'ofu ne da za gi ofo ri mfenise ha ra hñäki hñähñu ne hñämfo.

¡Di b'ante'i gi pädi nuna nxadi!

Rá thogi ya hñähñu

Denda ndunthi ya jeya num'u hinmi tsohotho ya ñämfo ha ma haihu M'onda, mi b'ui ndunthi ya mik'ei ge mi pe'tsi ya m'uise, ya jamfri ne ya b'efise ne nuyu mi pädi ndunthi ya mfädi ge mi nxandi ha ya hnini b'ui getb'u, hange njabu bi y'o ri xuu yá mfädi.

Ra noya hñähñu pe'tsi yoho ya hñä: **ñä** ge ena "**di ñä**" ha ra **hñu** mäa ge ra **xiñu**, nub'u ga'tho ra noya **hñähñu** mäa ra hñäki ge di ñä ko ra mfats'i rá ndähi **ra xiñu**. Ya mik'ei ñähñu ge'u n'a ra hmunts'a jä'i ge bi b'ui ot'a ndunthi ya jeya, r'a ena ge thogi hñu m'o njeya bi mudi yá te.

Ma pabye di fädi ra hñäki hñähñu ha hinxa m'edi. Njabu mahyoni da fädi ga'tho ya jä'i ge ra hñäki hñähñu hinga ge'ä n'a ra hñä hingi xoge.

Ya mboho xa ngaste habu bi m'ui ya mik'ei Tolteca, ena ge ya ñähñu bi mudi ya m'ui madetho ra dähni M'onda. Ma n'a bi xu ha ra hai nuni Toluca, n'epu bi ma nuni ra hyodi M'onda, Hidalgo, Mäxei, Mäpont'i, Nde'mä, Mahme, Nmiñ'u, Ndänue ne Michoacán.

Nubye bi nja ya mbunts'ä jä'i, ya ñähñu bi hyoni habu da b'ui ngu ha ya t'oho habu mi otho te da ts'i, honse mi munts'i nu'ä mi uni ra hai num'u mi u'ai.

M'eto bi b'ui ha ya dängä hnini n'epu bi thoki ya t'uka hnini, ngu di thandi ha ra hyodi k'oi.

Nub'u ga'tho ya hnini bi me'tsi yá mfädise, hange njabu ra hñähñu bi mpadi r'a ya noya, ge ya jä'i pädi ra n'añ'o thuuhu ya ntot'e, hange hinga mahyegi nuya mfädi, ya ñähñu da za da ñaui ko ma r'a ya mik'ei b'ui ha ma r'a ya hnini.

Nu ma payabye ndunthi ya jä'i xa thandi hanja da su ya mfädi ne ra m'ui ya ñähñu. Gehnä n'a ra dumui xa pe'tsi ma xitahu. Ot'a hñu m'o njeya ma mfädihu tetho, ha nubye nzäntho di ñä rá hñäki ya jä'i. Di mbeni ne di huts'i ra hñäki hñähñu, hange xa nja rá ts'edi ha di hoyhahe.

Victorino Gómez Barranco
Gumecindo Ortiz Pérez

Ya hyodi hnini nuua M'onda habu b'ui ya hñähñu.

1. Hidalgo
2. Mäxei
3. Michoacán
4. Nmiñ'u
5. Ra hyodi M'onda
6. Ma mpont'i
7. Mahme
8. Ndemä
9. Ndänue

Tengu ga mpefihu

Ma gi tsudi ndunthi ya m'iki nuya nt'udi k'oi ha nuna mfist'ofu. Nuya, ma da xi'i te ma b'efi ma gi hoki ha nuya ya ntheke mfädi ha nuna hmunts'ä mfist'ofu nsadi. Ma gi yopa hoki ko ri ñ'umpate ha njabu ma n'a gi pädi xa ñho.

Ra nxadi ga hñähñu: Nub'u gi handi nuna nt'udi k'oi ma gi pädi ge ma gi hoki ndunthi ya b'efi, ha nu'ä ma da max'äi gi pädi mant'a ra nxadi.

- Da nuu habu mahyoni n'a ra nt'ofu ga nxadi.
- Gi hyoki ya b'efi ga nxadi ha n'a ra t'ofu.
- Gi hyoki ya b'efi ga nxadi ha gi pädi te t'ofu'ä.
- Gi nuu xa ñho nu'ä te pe'tsi ya t'ofu nu'ä ga xadi.
- Gi yopa hoki ra nxadi ñä nts'edi.

Ra hñähñu mfädi n'aa 1

Hyandi ya k'oi nepu huts'i ya hmää.

An illustration of a doctor in a white coat and stethoscope talking to two patients, a man and a woman. The man is wearing a hat and a yellow shirt, and the woman is wearing a blue shirt. They are in a consultation setting.

Nda 'yathete di 'nehe ga katsä i nge'a ma 'behä di hñeni ha hindi padi te ja.

¿Tema ugi pe'tsi?

Nsgka bi bgni ne bi umba ra ndu'tsg.

Pe'tsi da nsu nge'ä bi zydi nts'edi ra yita. Da zi 'ra ya 'hethi ha da ñani.

88 hg'ni ra däkä jöi

Ga huts'ihy: B'u gi handi nuna k'oi ma gi pädi te ma b'efi ma gi hoki. Nu'ä da max'ä'i gi huts'i ndunthi ya t'ofu ha ra hñäki hñähñu. Hange ma gi hyoki nuya b'efi eheua:

- Gi nuu habu mahyoni ya t'ofu xa thuts'i.
- Gi nuu nu'ä te pe'tsi nuya t'ofu.
- Gi hyoki ya b'efi ga nt'ui ha ya t'ofu.
- Gi huts'i n'a ra nt'ofu nu'ä mahyegi ngu nu'ä ga handi.
- Gi hyoki xa ñho ra t'ofu nu'ä ga huts'i.

'Yopä mbeni ra hñäki hñähñu: Nuna k'oi ena te ma b'efi ma gi hoki, n'e gi pädi ma r'a ya mfadi ra hñähñu.

Ra hmunt'ä mfadi yoho 2

Handi ra k'oi ne te mä.

Gi hats'i na Juana di ehe ga zengua'i ne ga tsok'a'i n'a ra he'mi ntsöni.

Jamadi ndä Mario nuby ga ma ga tsöñ 'ä'i.

äTe gi handi ha ra k'oi?
 äTe ma he'mi gi beni umbi ndä Mario ra na Juana?
 äXka häni n'a ra he'mi ntsöni?
 äTe ma hmää gi beni huts'i, ha hanja mahyoni ra he'mi ntsöni?

Nxgdi ra he'mi ntsöni ne gi mä.

Antonio Nopal Xacni ne ra Irma Dothe Añay
 Di pusu ñhe ra paha ga xi'i gi tsangäñhe
 Nubay rä sibete ma t'ä

Joel Nopal Dothe
 Nu ra 2 pu, ra 8 zäna, ra jaya 2010.
 Ra gi ä 2000 nbe. Ma äa rija ha ra zi
 naja ra äi nani "Dokone".
 Kaki ha ra hupädi ra dälhine M'ohai, Hidago

Rä he'mi ra dätä jät

Ra hmunt'ä mfadi n'aa 1

Yo pä mbeni ra hñäki hñähñu

Handi ya k'oi ha huxa n'a ra nsihni nda'ä pgu. Gi unga nguenda ra n'añ'o hanja di mahny, ma meñhy.

Ma meñi

Ri meñi

Rá meñi

Yá meñi

Ma meñi'ä

Ri meñi'u

Rä he'mi ra dätä jät

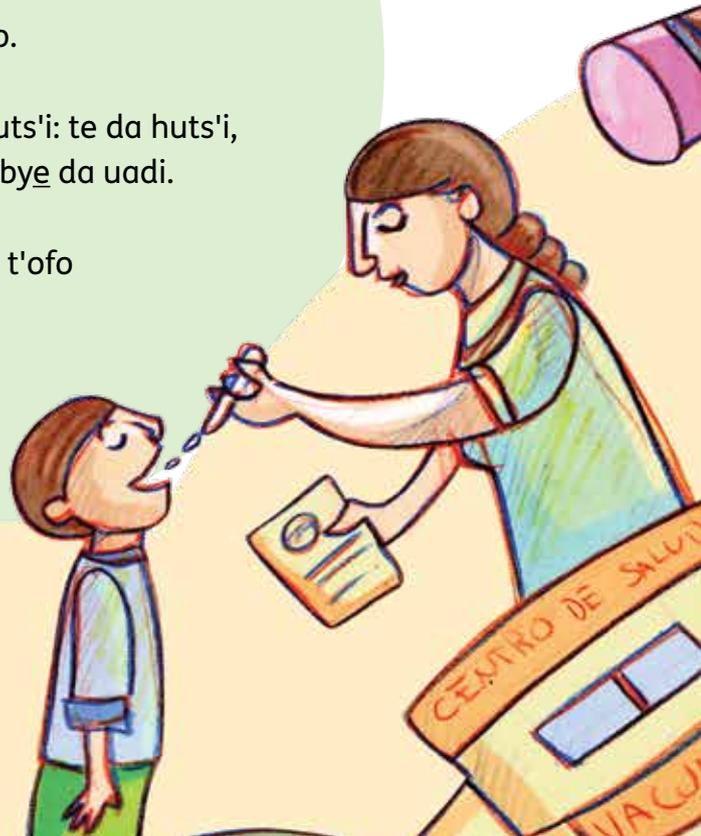
1

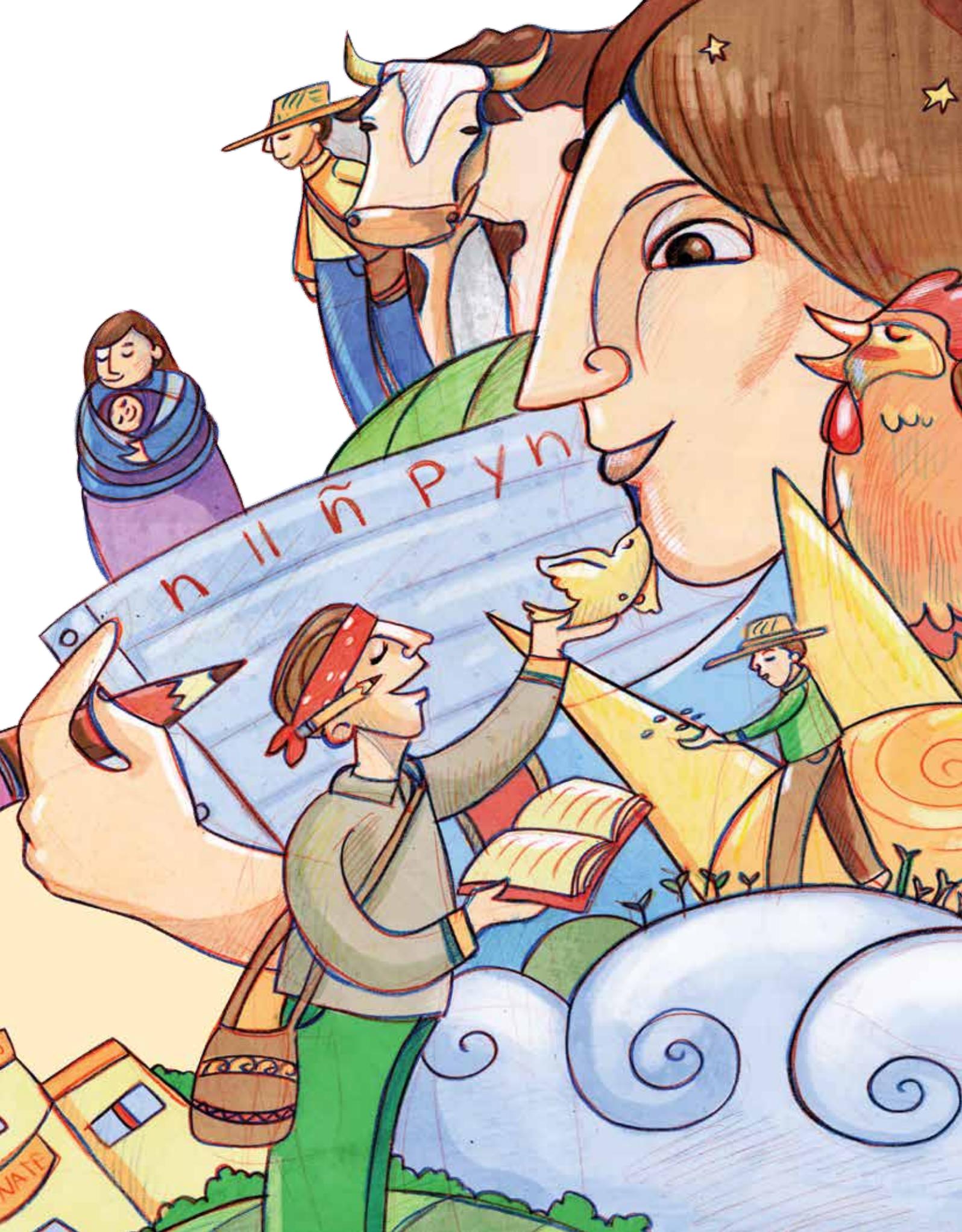
R

a hmunts'ä mfädi n'aa

Ya bäsja'i ne ya dätä ja'i:

- Da thandi hanja ma da hoki ya b'efi pe'tsi ya nt'ofu.
- Da thandi te mäa n'e te pe'tsi ya t'ofu.
- Da fudi da nxadi ñä nts'edi.
- Da fädi hanja mahyoni r'a ya t'ofu.
- Da thoki n'a ngu n'a ya b'efi ga huts'i: te da huts'i, hanja da huts'i, da yopa hoki nubye da uadi.
- Da bädi hanja mahyoni r'a ya t'ofu ga hñähñu.

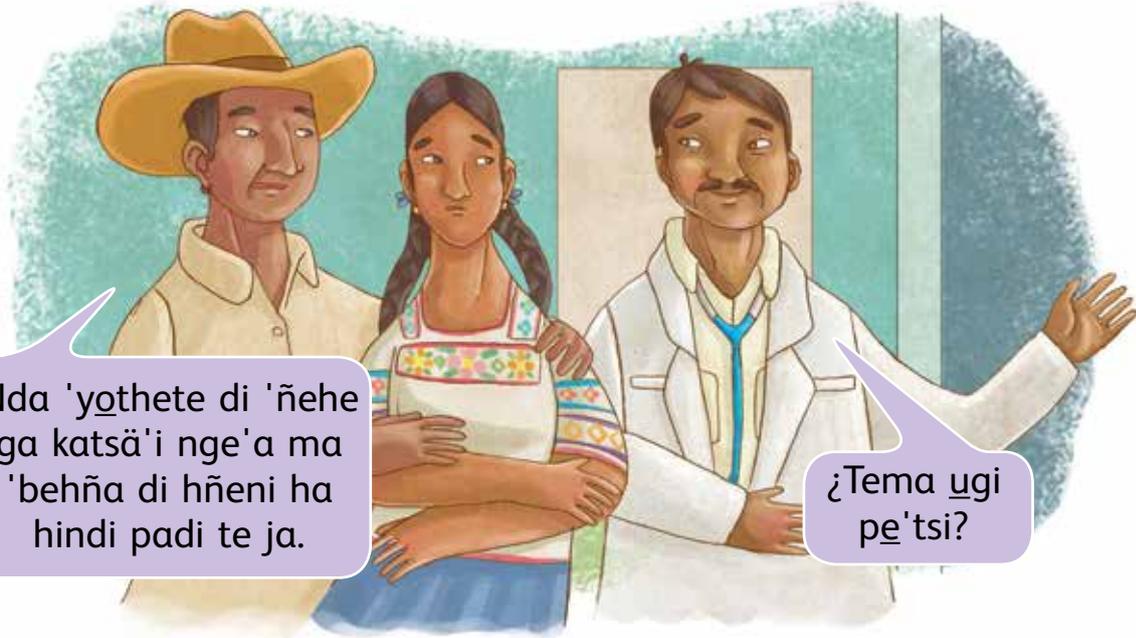
Ra mudi mfädi

Te ne da thoki

- Da hoki ya mudi b'efi ga nxadi ra n'añ'o yá nt'ofu ya nt'ohni.
- Da bädi te pe'tsi ra nt'ohemi ñ'ethi.
- Da nxadi ñä nts'edio.
- Da yopa mbeni hanja da bädi ya mfädi:
 - Nuya thumthuuhu ra ne ya
 - Ya thuuhu ra metise: ya jä'i ne ya hnini
 - Ya thuuhu ma r'a: ya mbo'ni n'e ya nt'ote
- Da bädi te pe'tsi ya mfädi nubye da huts'i n'a ra t'ofu.
- Da ofo n'a ra huts'i he'mi.
- Da yopa handi nu ra he'mi bi huts'i.
- Da nuu hanja xa thoki ra t'ofu.
- Da nuu hanja bi thoki ya t'ofu n'a ngu n'a.

Hyandi ya k'oi nepu huts'i ya hmää.

Nda 'yothe di 'ñehe
ga katsä'i nge'a ma
'behña di hñeni ha
hindi padi te ja.

¿Tema ugi
pe'tsi?

Nsoka bi boni ne bi
umba ra ndu'tse.

Pe'tsi da nsu nge'ä
bi zudi nts'edi ra uña.
Da zi 'ra ya 'ñethi ha
da ñäni.

Mää.

ǰHanja mahyoni gi ñ'othē ngut'a?

ǰHanja gi kamfri mahyoni gi k'äts'i ra 'yothete?

ǰHyandi ge mahyoni gi xadi 'ramats'u ra nt'ohe'mi 'ñethi?

ǰMahyoni gi tsi ya 'ñethi ngu mää ra nt'ohe'mi 'ñethi'?

Handi ra k'oi ne gi mää.

ǰTe gi beni mää nuna nt'ohe'mi 'ñethi?

ǰTe gi kamfri mää nuya nt'of'o?

ǰGi beni mahyoni nuya nt'ohe'mi 'ñethi?

**RA 'YOTHETE RAÚL RÍOS SEGURA
OTHE GA'THO YA HÑENI**

U. N. A. M

RA NSEKI 'BEFI: 9112-1876 GOB. 2145823

10 MA PA, RA ZĀNA 5 RA JEYA 2008

RA THUHU: Alejandro Nava Pérez

RA JEYA: 32

T/A: 120/80

RA NZOO: 38°

RÁ NHŨU: 57

RÁ NÑETS'I: 162

NZUNGA: 9:00 A.M.

Te ma 'ñethi da zi ne hangu

Kut'a ya nzu'ti ra thuuhu: penicilina procainica
8000.000 Ui, da hñuts'i n'a hyastho.

Da zi yoho ya dots'ant'a 'ñethi, 'ra ma 'rato nzuni.
da dut'i 5 ml, 'ra ma 'hñato nzuni, kut'a ma pa.

**HABU 'BUI RA 'YOTHETE: AV. CONSTITUYENTES No. 123, NTS'OTK' ANI, HGO.
RA NT'OZGU: 75973- 3-89-20**

Nehi ra nt'ohe'mi 'ñethi ha huts'i ya nt'ani.

¿Te mää nuna he'mi?

¿Gi mbeni ge mahyoni?

¿Hänja?

Nu'bu hingi pädi nu'ä mänga ha ra nt'ohe'mi 'ñethi, ¿togo da max'ige?

Hyandi ra k'oi ne thädi ya nt'ani.

**RA NGUNT'OTHE "SANTA MÓNICA"
RA 'YOTHETE: JAIME VALDEZ RAMÍREZ
I.P.N.**

RA NSEKI 'BEFI: 8144-1869 GOB. 12345823

25 Ma pa, ra zäna 8 ra jeya 2008

Ra thuhu: Margarita Jahuey Palma

Ra jeya: 40

T/a 120/80

Ra nzoo: 39°

Rá nhñu: 60

Rá hñets'i: 1. 60

Nzunga: 12:00 h.

Te ma 'ñethi da zi ne hangu

Kut'a ya nzu'ti ra thuuhu: penicilina procainica 8000.000 Ui, da
hñuts'i n'a hyastho.

Da zi yoho ya dots'ant'a 'ñethi, 'ra ma 'rato nzuni.

Da dut'i 5 ml, 'ra ma 'hñato nzuni, kut'a ma pa.

HABU 'BUI RA 'YOTHETE: AV. JUÁREZ No. 123, NTS'OTK'ANI, HGO.
RA NT'OZGU: 75973- 3-89-20

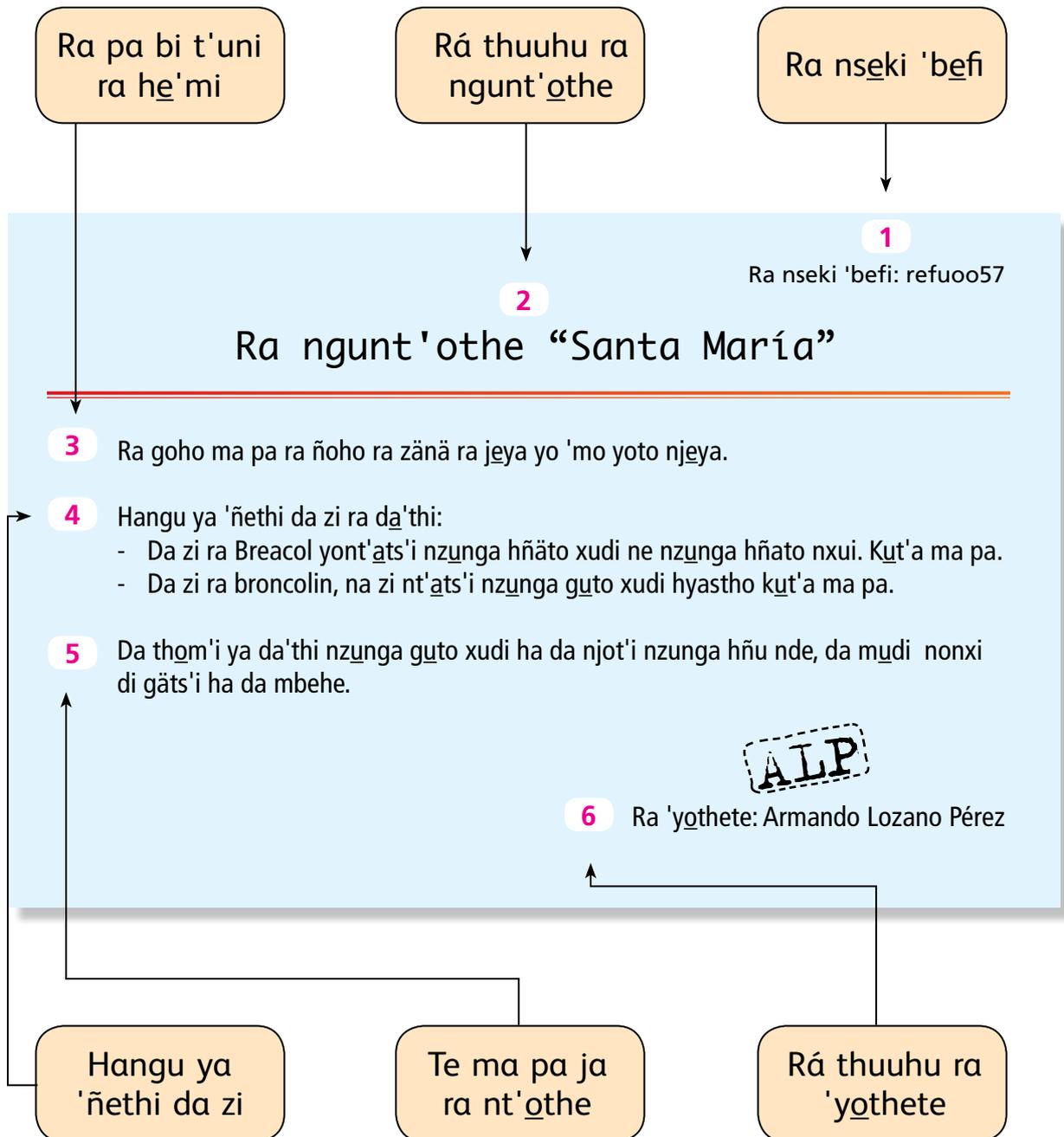
ǰTe rá thuuhu ra ngunt'othē?

ǰTe rá thuuhu ra 'yothete?

ǰHängu ya 'ñethi bi sipi da dāi?

ǰHängu ya 'ñethi bi sipi da zi?

Honi ha ra nt'ohe'mi 'ñethi te xi'i n'a ngu n'a, ne huts'i ra 'mede habu pe i.

Beni nuya nt'ohe'mi 'ñethi:a

Ma gi tsudi rá thuuhu ra ngunt'othe ne ra 'yothete bi hyoki, njani di t'ofu yá thuuhu ya 'ñethi ne hangu da zi ra da'thi.

Beni mahyoni gi jamasu nu'ä rá ndunthi gi tsi, hinda thogi ra ts'edi ra 'ñethi ne hingi nts'edi.

Ra hñe'ta ñä nts'edi.

Xadi nuna t'ofu, gi jamasu gi mäa xa ñho, 'nepu gi xipi ri ñoui te mäa.

Ra 'bede ra ts'oy'o José

T'ena ge 'naki nda José bi ma ha n'a ra ngo, habu bi ntheui rá ñ'oui, bi xipi da meui ha ra ngu nda Juan ma da ñuni. Ngu bi zoni mi thuxä ra hñuni, ha nu nda José bi yopi bi 'yadi rá mohi, bi mäa da umbi rá 'ño_i. Xi bi ñuni ndunthi ha bi näthä.

Ngu bi zongä ha rá nguu, bi xipa ra 'behñä da hyotsue ra ju'ñethi da hñakuä ra umui. Mie ra nda José bi za ra hño, ha bi yopi ra hñuni man'aki nu ra t'egi ba hä ha ra ngo, nge'ä mi tsu da ts'oki ra hñuni.

Victorino Gómez Barranco
Gumecindo Ortiz Pérez

Mää.

ǂNda'na ge'u nuya xuhya ga pets'i nubya ga nehi?
 ǂTe ma noya himbi za ga mää? ǂHänja?
 ǂTengu gá hyandi nuna t'ofo?

Gi pädi: Nu'bu gi handi na ra nt'ofo ne gi nehi nts'edi, mahyoni gi jamasu nu'ä ne da xi'i ra husfixt'ofo, ha njani da za gi pädi ma n'a xa ñho ya mfeni.

Huahni n'a ra t'ofo ha ri Nthet'ähe'mi, ha nehi ñä nts'edi, ha ra hmunts'a nxadi nubya gi mani.

Pa da hogi xa ñho ra nthet'ähe'mi, mahyoni gi nxadi ngu mänga ya mfeni ja nja'ti:

- Nehi ya mfeni nu'ise ne hyandi te mää.
—Mää xa ñho ya hñä.
- 'Bu xki hñet'i gi to'mi n'a tui, habu gi tsudi nuna **nsihni tui** (,) ne nu ma n'a ra thuhu **nsihni 'bai** (.) ja ma 'ra ra thuhu **nsihni nt'ani** (ǂ?) nu ma n'a ra thuhu **nsihni yoo** (ǂ!) ne nuna ra thuhu **nsihni yo'bai** (:) nu ma n'a ra thuhu **nsihni nthandi**

(“ “) nu ma na ra thuuhu ra **nsihni njo'i ()**
nsihni '**bai tui; nsihni mpadi nzuni '(pots'e, ngäi,**
ngäi pots'e).

- Beni te ra thuuhu ra t'ofu, ra nxii, ne to'o ra husfixt'ofu bi hyoki ra he'mi.
- Mahyoni gi hñet'i nu'ä te manguä. Nubya gi huts'i.

K'äti ya k'oi ne gi ñäki.

- ¿Te gi beni hoki nuna jä'i?
- ¿Te bi huts'i ha ra he'mi?
- ¿Hänja gi iji ra huts'i he'mi?
- ¿Ja'ma di huts'ihu n'a he'mi?
- ¿Go hyoni go hñuts'i n'a huts'i he'mi?

Nxadi ra zaa nu tsokibi ts'ofu ne thädi.

Nzaya, Ra Xuua

Do ihi di honki pa go o'ki gi ma faxki a
futs'i nu ma tsi huahi ge di pets'i ha ra
batha ra ixi.

Hindo nthēvi ha ri nguū, jange ga tsoki n'a
he'mi xo gi pädi go ma kohi a 'mede guhto
nxui, pa go ñavi tema mpa gi pefi, hinto
ma n'a te di xi'i di nzenguaki di nuke.

Ra Baxtia Ndehe

- ¿Gi pädi tema he'mi gi handi?
- ¿Toka bi huts'i ra huts'i he'mi?
- ¿Te be ne ra Baxtia da 'yot'e Xuua?
- ¿Tema xenampa do kohi ra Baxtia?

Ya noya mäa: n'a n'e ndunthi.

Handi ya noya **ra** ne **ya**.

ra xäkri

ra juñ'ethi

ya ju'tä

ya ñ'ethi

ra nsu'ti

ya do tsant'iñ'ethi

Nubye ma gi huts'i ya noya ra ne ya, pa da juati xa ñho.

_____ 'ñetxhi

_____ 'ñethi

_____ da'thi

_____ 'yothete

Gí pädi:

Ha ra hñä ra hñahñu ja nuna noya ra, nzantho thuts'i pa da hmää mahyegi 'bu ra 'b ehñä o ra ñ'oho.

Ha ra noya ya, nuna thuts'i pa da hmää 'bu ndunthi.

Go gehya t'embi: mää te'be'u (el artículo).

Huts'i nu'a gä pädi habu da meui ya noya ra ne ya.

Nubye ma gi huts'i ya noya ra ne ya, pa da juati ya mfeni.

_____ da'thi otho yá bojä?

_____ zakthuhni othe 'na ra hñeni?

Ndunthi _____ denxi othe ra ts'o ndähi.

N'a _____ ts'i ra axi da othe ra thehe.

Ya **thuu**hu.

Huts'i ra f'ofu ne handi habu **huts'i** ya **thuu**hu.

Rá ts'o ndähi Nda Doroteo

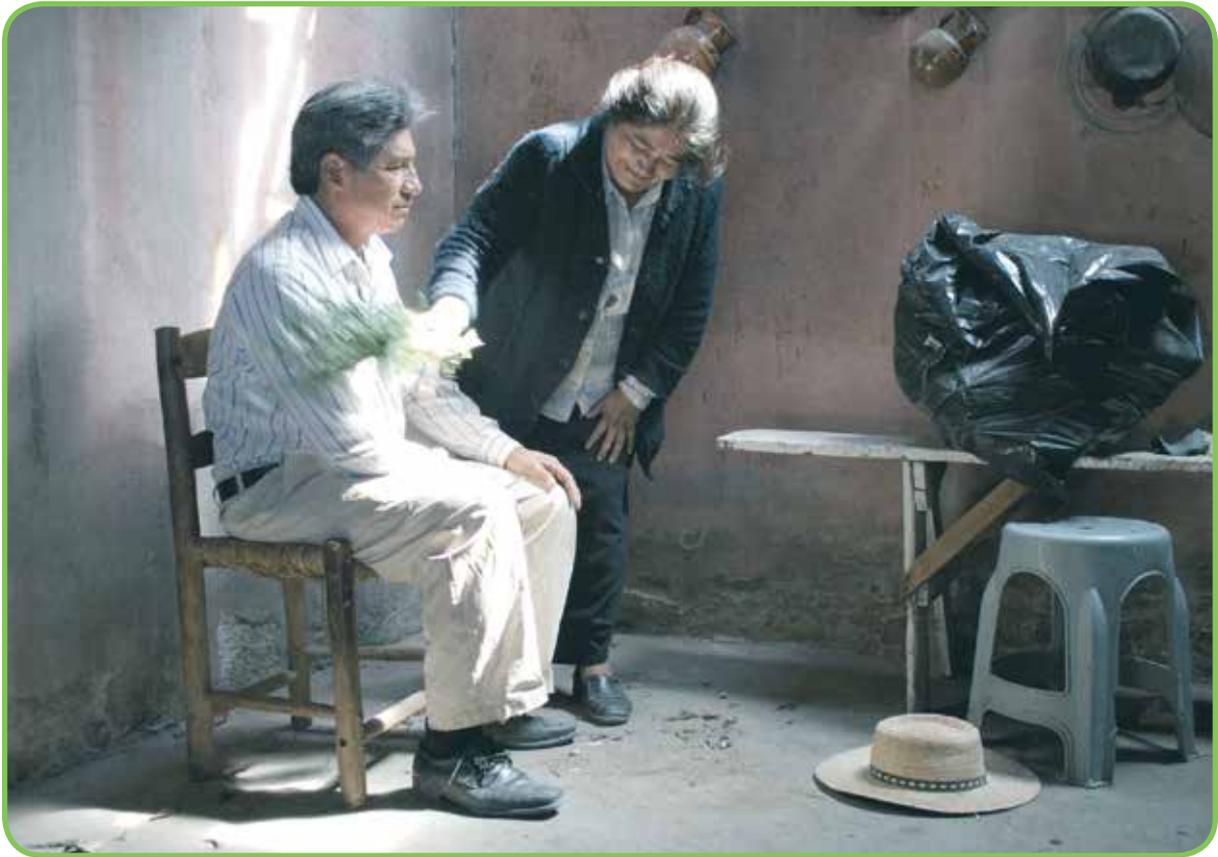
T'ena ge Nda **Doroteo** ge'ä na ra jä'i mi ho da zi ndunthi ra **sei**. Na ra pa xa mi tixfani bi 'be ra mfeni, ha ra 'ñu ra **thuu Taxai**.

Nubya mi ähä bi 'yode ya thede ha bi hyandi 'na ra '**boy'o**, ge bi pidi ndunthi. Ngu bi zongä ra **ngu** bi metuä ra 'behñä, nzäge na ra ts'ondähi bi zudi pe himi kamfri, 'ñenda mi 'yo ya **xäju** ha ra ndo'yo.

Ngu bi hyandi rá 'behñä ge mi nts'edi rá däme, bi zits'uä na **Petra** ra 'yothé ndäpo, 'buhni ha ra hnini ra **thuu 'Mondo, 'Mohai**, bi xipi ge ko na ra nthuki ga **ndäpo** da ñäni.

Ngu bi uadi ra nthukä **ndäpo** Nda **Doroteo** bi za 'ñenda ngu bi k'otsi na ra '**bini** ha ra **ndoy'o**.

Victorino V. Gómez Barranco
Gumecindo Ortiz Pérez

Yopa ofo ya noya xa t'ofu ga mboi, jabu da meui.

Ya thuuhu ya jä'i	Ya thuuhu ya hnini	Ya thuuhu ya te'me'u ne ya mbo 'ni
Doroteo	'Mondo	'Bini

Gí Beni:

'Ra ya noya xa t'ofu ga mboi, di t'embi ya **thuuu** (*los sustantivos*).
Ge'u ga'tho ya noya ga mahñu ya te'me'u, ya mbo'ni 'ne ya jä'i ne
ya hnini.

**Nehi ya noya huxkua ne gi xoke nja'ti, habu da
nthei ngu.**

Nguu

do

M'ohai

ra

K'eñä

ndähi

Ndäpo

'ñuu

Doroteo

ri

Manuel

xano

Petra

Ts'intsu

mexa

Ya

ximo

Tsat'yo

Nt'ots'i

Bojä

ugi

Maxei

Sara

Ya thuuhu ya jä'i	Ya thuuhu ya hnini	Ya thuuhu ya te'me'u ne ya mbo 'ni
Petra	'Mohai	Ts'int <u>s'u</u>

Api ri 'ñoui ma 'ra ya noya ne huts'i habu da meui.

Ya thuuhu ya jä'i: _____

Ya thuuhu ya hnini: _____

Ya thuuhu ya te'me'u: _____

Ya thuuhu ya mbo'ni: _____

Ha nuna mfädi ga pädi ra t'ofu ra nt'ohe'mi ñ'ethi ne ra huts'i he'mi. Nubye ma gi handi hanja hinga mahyegi.

RA 'YOTHETE RAÚL RÍOS SEGURA
OTHE GA'THO YA HÑENI
U. N. A. M
 RA NSEKI 'BEFI: 9112-1876 GOB. 2145823

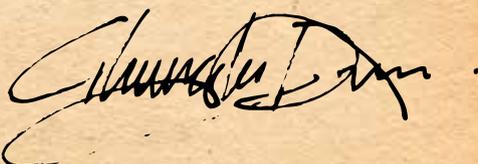
10 MA PA, RA ZÄNA 5 RA JEYA 2008

RA THUHU: Alejandro Nava Pérez
 RA JEYA: 32
 T/A: 120/80
 RA NZOO: 38°
 RÁ NHÑU: 57
 RÁ NÑETS'I: 162
 NZUNGA: 9:00 A.M.

Te ma 'ñethi da zi ne hangu

Kut'a ya nzu'ti ra thuuu: penicilina procainica
 8000.000 Ui, da hñuts'i n'a hyastho.

Da zi yoho ya dots'ant'a 'ñethi, 'ra ma 'rato nzuni.
 da dut'i 5 ml, 'ra ma 'hñato nzuni, kut'a ma pa.

HABU 'BUI RA 'YOTHETE: AV. CONSTITUYENTES No. 123, NTS' OTK' ANI, HGO.
RA NT'OZGU: 75973- 3-89-20

Nzaya, Ra Xuua

Do ihi di honki pa go o'ki gi ma faxki a
futs'i nu ma tsi huahi ge di pets'i ha ra
batha ra ixi.

Hindo ntheui ha ri ngu, jange ga tsoki n'a
he'mi xo gi pädi go ma kochi a 'mede guhto
nxui, pa go ñavi tema mpa gi pefi, hinto
ma n'a te di xi'i di nzenguaki di nuke.

Ra Baxtia Ndehe

Thädi ya mfeni.

ǂHanja ya he'mi?

ǂTe be'ä hingi ntheui?

ǂTe be'ä di ntheui?

ǂHanja mahyoni n'a ngu n'a?

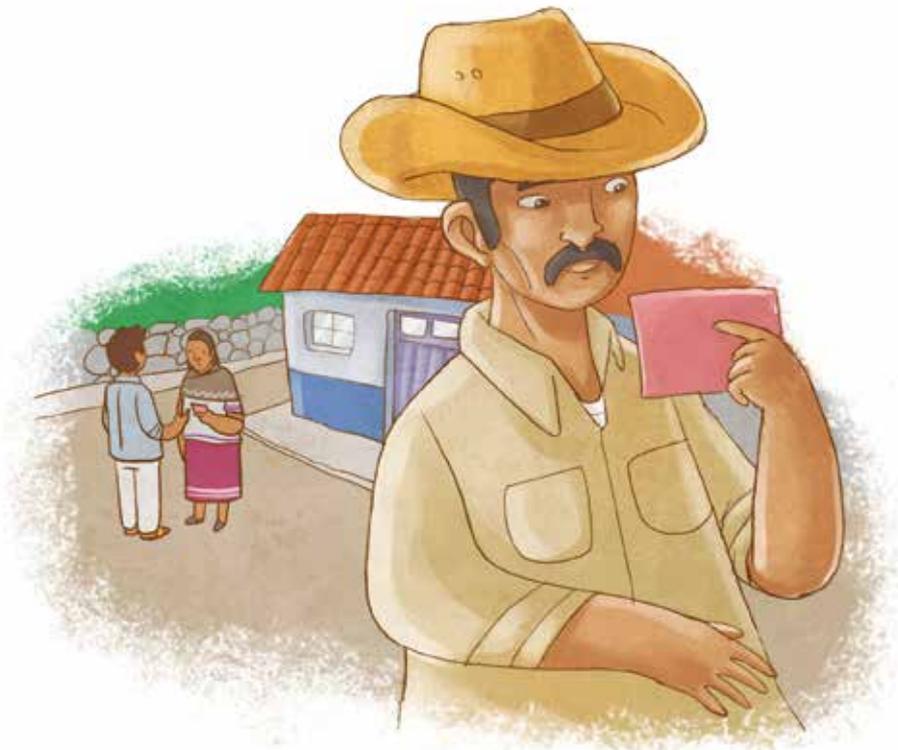
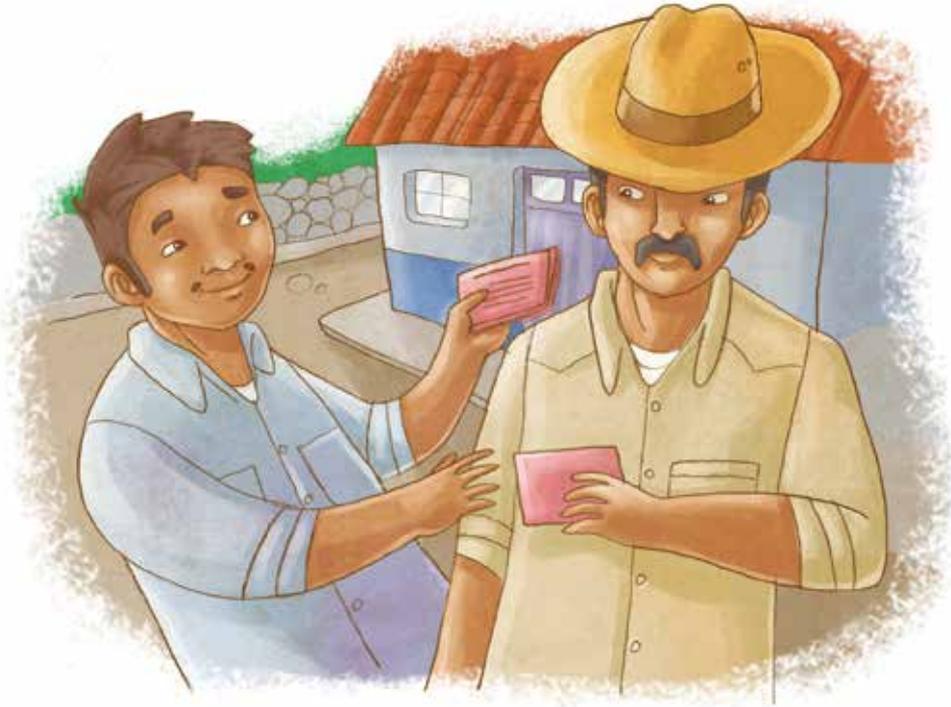
Ra nyoho mfädi

Te ne da thoki:

- Gi pädi te ma mfeni pe'tsi ra t'ofu ra he'mi hmä'ti.
- Nubye gi xadi ya mudi t'ofu.
- Gi nehi ya mfeni pe'tsi ra he'mi hmä'ti.
- Gi yopa hoki ra hñe'ta nä nts'edi.
- Gi yopa mbeni hanja ma gi ofu ra Tengu ra 'bai :
Ma hotho, ra däangi, ra t'uki, ra noho, ha ra hñäki
hñähñu.
- Nubye gi huts'i handi te pe'tsi ra t'ofu ne gi yopa
juahni ri mfenise.
- Ma gi huts'i n'a ra t'ofu ga t'adi mfats'i.
- Gi xoge n'a ra t'ofu ha gi huahni ya noya.
- Gi handi hanja rá nthoki ra t'ofu.
- Gi nuu te mangä nu yoho ya t'ofu ga pädi.
- Handi 'bu di hñekui ya t'ofu ga hoki.

Handi ya k'oi ne hñe'ti ya mfeni.

Mää ko ri ñ'oui.

¿Te ma he'mi uni nuna jä'i?
 ¿Gi pädi te ma he'mi ? ¿Tengu'ä?
 ¿Habü xka handi ma 'ra ya he'mi nguya?
 ¿Te mäa nuna he'mi?

Handi te mää ra hma'ti "thoni ya jä'i pa da mpefi"
n'epu handi te mää n'a ngu n'a.

MB MEGA BODEGA

***Ra ngu ga 'bufi "Ra Ntsogi teme' ä"
nua Nts' otk' ani
Thoni ya jä'i pa da mpefi***

'Bu go ge' e gi hongra ra 'befi, ha nuna ngu ga 'befi

¡Ma gi tsudi!

Nuna ngu 'befi ma da t' unga ra 'befi, habu gi tsogi ra 'na'ño ya
teme'u ha ya denda. Ga jut'ahe xa ñho n'e ma 'ra ya mfats'i ngu
manga ra ts'utbi 'befi

Mahyoni gi häts'i:

**Ri t'adi 'befi.
Ra he mi habu ga juati ri yo nsadi.
Yoho ri k'oi hmi.
Ra k'oi hmi nthahnä ts utui.
'Mehna hem'i ga hoga jä'i.
Da nja ra 'befi ga'tho ra pa.**

Di 'buhe ha ra 'ñuu: "Benito Juárez" n' ate ma guto, ndetho ra hnini ra
hyodi Maboza (Zimapan), nzunga guto xudi ne da jot'i nzunga na nde,
ko ra nda Evaristo Santillan Pérez.

Thädi ya nt'ani ne mää 'bu ra hmä' ti xa hño pa ge'e.

¿Te gi nuu ha nuna hmä'ti nda'ä mahyoni gi honi?

¿Te gi handi ot'e ra 'bedi nuna hmä'ti?

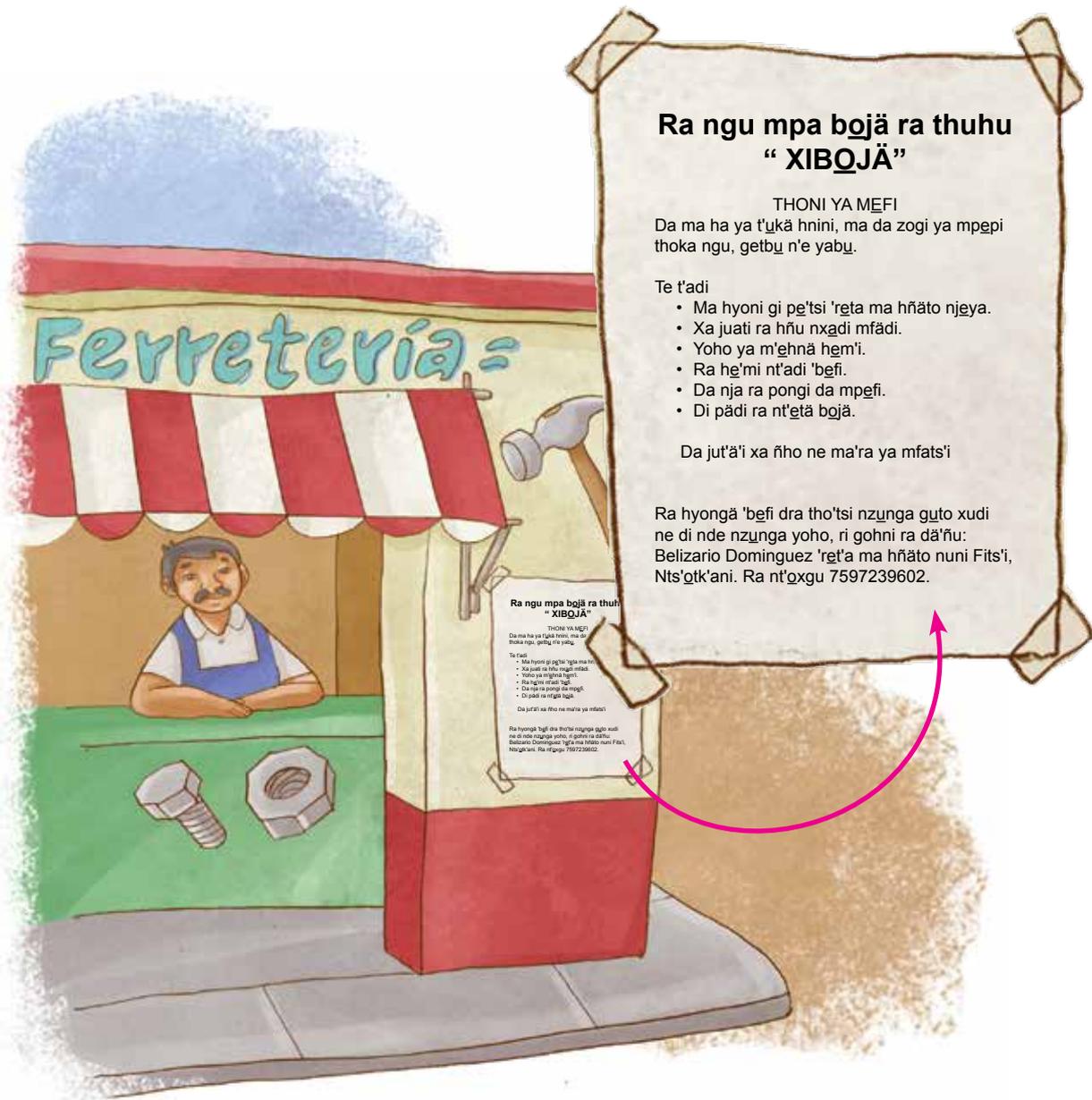
Huts'i ha ya nsihni nu'ä te f'adi.

¿Te ma ts'ohnäte gi handi ot'ä'i ra 'bedi?

¿Xka handi ma'ra ya ts'ohnäte? ¿Tengu?

Mahyoni nuya hem'i ts'ohnäte pa ya jä'i, nge'ä...

Handi xa ñho nuna he'mi tokua.

Ra ngu mpa bojä ra thuhu “ XIBOJÄ ”

THONI YA MEFI

Da ma ha ya t'ukä hnini, ma da zogi ya mpepi thoka ngu, getbu n'e yabu.

Te t'adi

- Ma hyoni gi pe'tsi 'reta ma hñäto njeya.
- Xa juati ra hñu nxadi mfädi.
- Yoho ya m'ehnä hem'i.
- Ra he'mi nt'adi 'befi.
- Da nja ra pongi da mpefi.
- Di pädi ra nt'etä bojä.

Da jut'ä'i xa ñho ne ma'ra ya mfats'i

Ra hyongä 'befi dra tho'tsi nzunga guto xudi ne di nde nzunga yoho, ri gohni ra dä'ñu: Belizarío Dominguez 'ret'a ma hñäto nuni Fits'i, Nts'otk'ani. Ra nt'oxgu 7597239602.

Ra ngu mpa bojä ra thuhu
“ XIBOJÄ ”

THONI YA MEFI

Da ma ha ya t'ukä hnini, ma da zogi ya mpepi thoka ngu, getbu n'e yabu.

Te t'adi

- Ma hyoni gi pe'tsi 'reta ma hñäto njeya.

- Xa juati ra hñu nxadi mfädi.
- Yoho ya m'ehnä hem'i.
- Ra he'mi nt'adi 'befi.
- Da nja ra pongi da mpefi.
- Di pädi ra nt'etä bojä.

Da jut'ä'i xa ñho ne ma'ra ya mfats'i

Ra hyongä 'befi dra tho'tsi nzunga guto xudi ne di nde nzunga yoho, ri gohni ra dä'ñu: Belizarío Dominguez 'ret'a ma hñäto nuni Fits'i, Nts'otk'ani. Ra nt'oxgu 7597239602.

Nuna he'mi xi'i:

Ja 'ra ya he'mi dri t'uni, habu manga ra n'añ'o ya hoga thogi ja ya 'muj ya jä'i.

Nuya hem'i ma gi tsudi habu t'uni ra 'befi, habu da nja: ya mfaste, ya nkohi, habu ja ya mpa, ya hmunts'i ne ma'ra ya hmä'ti.

Mahyoni gi unga ngu enda, ge nuya he'mi huts'i habu kohi nu ra ngu pa da si'i nu'ä gi honi.

Handi nuya he'mi ne gi hñeti, 'nepu mää nuya mfeni.

Handi te mää nuna he'mi:

NA RA NTS'OHNATE GÄ 'BEFI MAHYONI

Ga'tho nuya jä'i hingi pe'tsi na ra 'befi, ba ehe ha ra dängä nthoka ngu, ja gekuä di uhñe ra 'befi, pa da mpefi gä gädo.

Mahyoni gi ha :

Ri nt'othuhu ts'utbi

Ri k'oi hmi.

Ra he'mi t'adi 'befi

Mahyoni gi tsoni ha nuni ra däñu Hidalgo, ra m'ede yote ma kut'a, ha gi ña i ko ra hmuu nuya pa nonxi nzunga guto xudi.

Handi te mäa nuna nyoho he'mi:

NA RA NTS'OHNATE 'BEFI
RA HYODI M'IZA OTUÄ NA RA HMA'TI TO NE DA MPEFI, PA DA XUKI YA DÄ'ÑU.
DA MUDI NU RA YOHO RA ZANA NUNA JEYA

Te t'adi: Ri nt'othubu ts'utbi.
Ra hem'i t'adi 'befi.

Mahyoni gi tsoni ha nuni Ngu Ts'utui 'Miza, ha gi ña i ko ra mboho
Carlos González nuya pa nonxi nzunga guto xudi.

Ña i ko ri ñ'o i te ga'tho mäa nuya hem'i gä xadi.

Gí pädi :

Nu'bu gi hñeti ne gi mänga ñâ nts'edi na ra he'mi ngu nuna ga hoki,
mahyoni gi pädi hanja da mäa to'o bi hyoki, ha nu'bu ga patui ra
ts'edi ra noya, di mpadi ra mfeni.

Ra hñe'ta nä nts'edi.

Xadi nuya mfeni huxkuä.

- Ogi hopi da thogi nuna mfaste.
- Mahyoni gi thast'i.
- Mahyoni gi thäst'i pa gi pädi te ma da nja.
- Pa da nja ri hoga 'muji.

(gi xipi nts'edi)
(gi b'antebi)

(gi xipi nts'edi)
(gi b'antebi)

Handi ya k'oi habu gi mäa: gi hoki o hingi hoki, pa ge'ä honse mahyoni gi pati ra tse'di ri noya.

Hñe'ti ña nts'edi.

Ha ya thogi ya jä'i xa nja ya hoga mfädi, ne ya **“hoga hmää”**. Ya hoga hmää ge ya noya ungä ya zonte, pa da nja ra hoga hmädi ngu nuya ma gi hñeti. (Gi ña nts'edi o gi b'antebi.)

¿Ga pädi te mää ya hoga hmää ga hñet'i? Nubya huts'i nuya noya nu'u xa hñei.

Hoki ma 'ra ya hoga hmää xka ode, n'epu gi huts'i ha ri he'mi nt'ofu.

Ya hoga hmää:

- To'o nangi 'nitho. Ra zi dada da mats'i.
- To'o da joni ha na ra hoga 'bai. Na ra hoga nzaki da me'tsi.
- Nu'ä to'o di mpefi ko ra tsibi. Ko ra tsibi da du.
- Ra dähñe di mpefi yo'ki.

Ha ri hñe'ta nt'ofu honga ra nxii habu ja ya hoga hmää.
Nubya handi te xi'i gi pefi pa na ra hoga hñe'ti.

- Mahyoni gi fudi gi xadi rá thuuu ra t'ofu, te ma nxii, njabu 'nehe to'o bi hyoki ra mfixt'ofu.

- Xadi ra nt'ofu hinga nts'edi, ha tsudi nu'ä ra mfeni ne da xi'i nu'ä bi 'yofu.

- Jamasu da nt'ode xa ñho ri noya, pa gi mäa te gi ne da fädi.

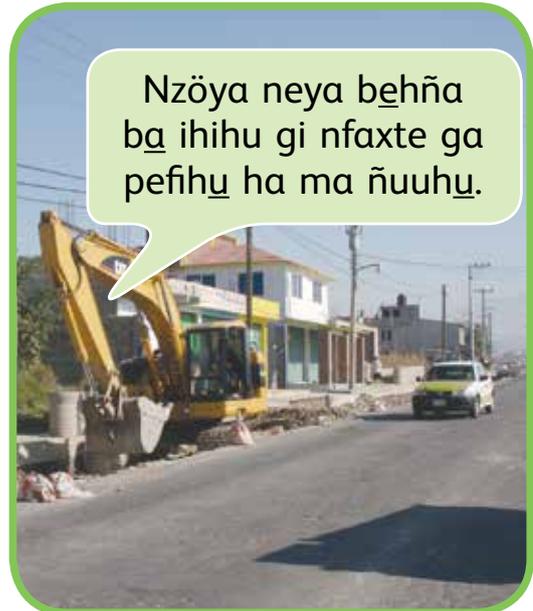
K'äti ya k'oi ne gi ñaki.

Behña ne ñohö di nsökihü xo ga handihü ma ñuhu.

Nzöya da ihi ga tsogi.
Ra he'mi a'te.

Nzöya neya behña
ba ihihu gi nfaxte ga
pefihu ha ma ñuuhu.

¿Te gi handi ha ra k'oi?

¿Te pefi ya jä'i?

¿Jamü di huts'ihu n'a he'mi ahte?

¿Huts'i na he'mi nt'adi mfats'i?

Nxadi ra zoo ra he'mi ahte.

Ntsutk'ani, Hgo., ra pa 5 ra zänä 6 ra jeya 2010.
TE DI HNE: Di tadi ra mfats'i.

**C. VENANCIO ZAMUDIO LÓPEZ
RA TS'UTHUI RA DÄTA HNINI
NTS' UTK'ANI, HGO.**

Di pen'ä'i n'a hoga nzenjua ha di to'mi gi b'ui xa ñho, njabu n'ehe di adihe ri mfats'i nge'ä ma ga fudihe ra b'efi ga dehe di ts'i, n'ehe di xi'ä'i ge stä munts'i n'a tuki ra bojä xa uni ma n'anguhe.

Nu ra mfäts'i di adihe mahyoni ya bojä ga am'a hai, habu ma da t'ut'i ya r'atsa dehe.

Di tom'ihe da nja ri paha ha nuna nt'adi.

Ko ra t'ek'ei

**C. LUCIO HERNÁNDEZ PÉREZ
RA NZAYA**

Ya k'oi he'mi Da m'etsi.

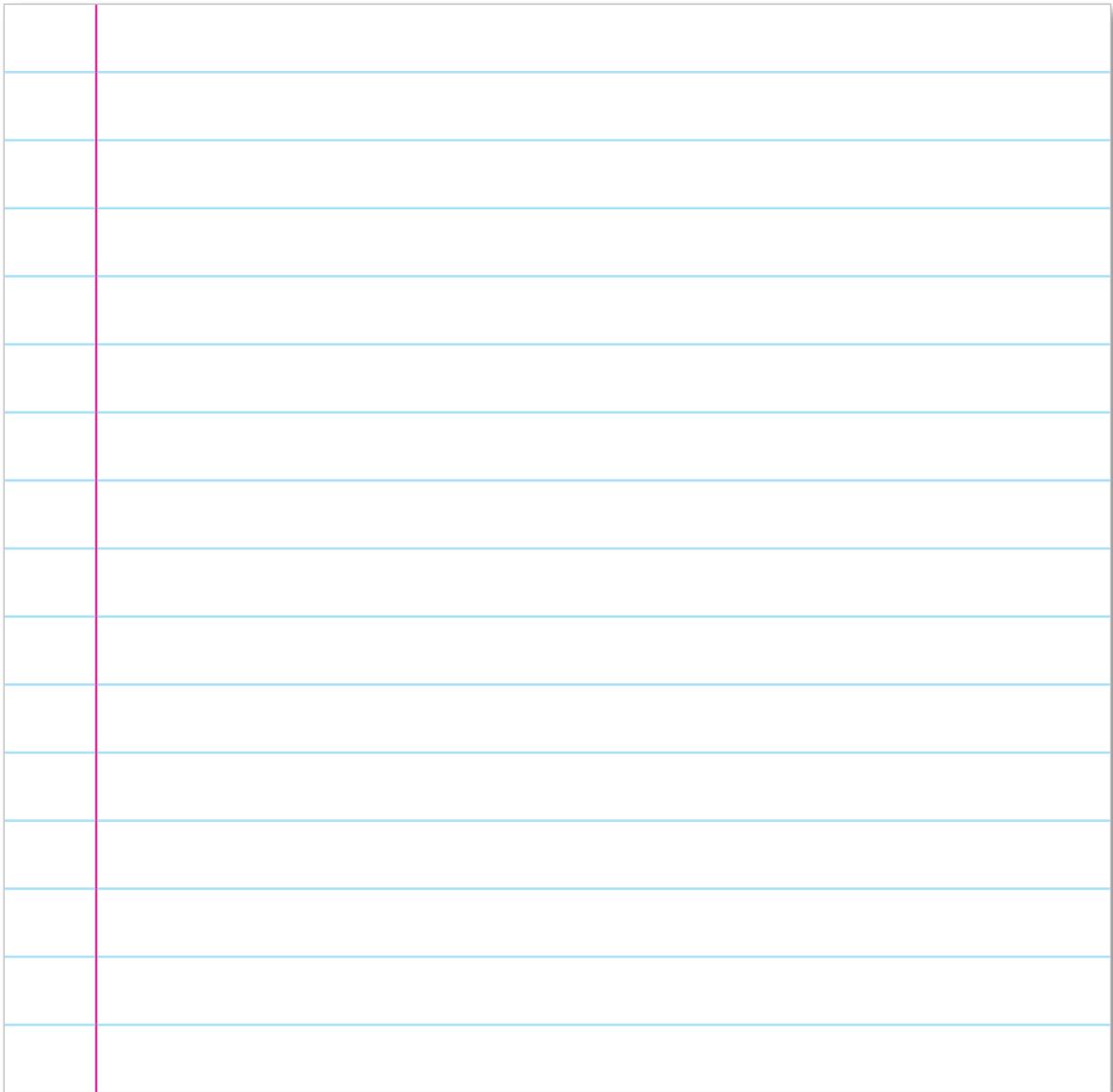
¿Gi pädi te ma he'mi nuna?
¿To xo ote ra he'mi ahte?
¿Te gi japi n'a he'mi ahte?
¿To ka da uni thadi?

Huts'i na ra he'mi ahte pa nu ri hnini.

¿Toka gi huts'ibi?

¿Te gi api?

¿Hänja gi api?

Yopä mbeni ra hñäki hñähñu.

Handi nuya k'oi ne xädi ya noya ne handi nu'u mäa tengu'u.

Ri zi mefi xa noho

Ri zi do t' abi

Rá zi t'uka ngu

Yá B'efi ma hothon

Xoke ya hñä habu di b'edi ngu nu'ä huts'i ra muädi.

johya

ndaxjua

hñet'si

theni

Ri bätsi xa ra

hñet'si

Ma dada ya bi

Ma pahni ra

Nuga xi di

Xadi nuna nt'ofu.

¿Mahyoni ga nxadihu?

Ra hnini nuni 'Mothe (**La Laguna**) ra hyodi **Tlahuiltepa** nuua Njunthe, ge'ä na ra hnini **ma hotho** kohi nde ma pa, pa ga tsohñu ha ra nts'utbi ra Ngu Ga Nsahnate ga Dängä jä'i. Nuna **hnini** pe'tsa ndunthi ya mboza **ts'a ma hotho**. Ha nuna hnini 'bui na ra bäsjäi ra thuuhu **Claudia Pérez García** ha pe'tsa 'ret'a ma guto njeya, ha nuna hoga nxutsi ja ra pähä da bädi da nxadi, pa da nja rá **hoga** m'ui, pe nu rá **dada** hinmi hopi nge'ä mi pe'tsa 'ret'a ma n'a ya t'u xa ma **Mahuifi** ha di ntähä xa ñho.

Na ra pa da mahe ha rá **nguu** n'e da ñähe ko ra **ta**, da xipihe ge nu'ä rá t'u **Silvestre** mahyoni da juati rá yongunsadi (secundaria) pe hõnse bi dädi ge mi jo'o, ha nuje da hanthu ngu bi **boni** ma da hä ya zaa.

M'efa da tsudihe ra **Claudia** da 'bantebihe da nxadi, habu hinte da bädi ya **dada**, bi 'ñena ge hää nge'tho bi hyoni n'a ra 'befi ha ra hnini **Nts'otk'ani(Ixmiquilpan)**. Ena ge mi t'api rá **hem'i** habu xa juata ra yongunsadi.

Nuna **nxutsi** mi ja ma n'a ra mfeni hingi **otua** ma su ya **dada**, hange ra nge'ä, bi 'bat'i pa da ma ha ra **Ngu Nsadi**, ha 'nepu da hyoni n'a ra zi 'befi, ha ja njabu da nja rá bojä pa da ñ'othe nge'ä mi pe tsi na ra hñeni denda mra **t'uki**.

Nuya pabya ra **Silvestre** n'ehe ma da juati ra nguyonsadi, hange xa di johyahe.

Gumecindo Ortiz Pérez

Ngu ga handi ra nt'ofo ja maña, honi ya hñä, habu mää tengu ya jä'i, habu 'bui, ne ya teme'u. Nubye huts'i habu 'bedi.

ǂTengu ra hnini 'Mothe?	Mahotho
ǂTengu ra mbozä?	
ǂRa Claudia ge na ra?	
ǂDenda ha'm <u>u</u> mi pe'tsi nuna hñeni?	

Hñet'i nuya hñä ne kot'i ko n'a ra tsant'i nuya noya ena tengu ra 'bai.

Ra t'uki	Ra 'b <u>e</u> fi	Xa hñets'i
Ra nxadi	Xa k <u>u</u> hi	Ts'a mahotho
Ra dängi	Di adi	Ra bäsjä'i

Ya noya ge mää tengu ra b'ai ge'u ga'tho ya t'ot'e, ge ge'ä ya noya xikagihu, tengu'u nu'ä ga'tho di handihu habu di 'yohu.

Da hanthu ha nuna mfädi ra he'mi hmä'ti ne ra he'mi nt'adi. Huts'i hñuu ya mfeni te 'be'ä peui n'a ngu n'a.

MB MEGA BODEGA

***Ra ngu ga 'bufi "Ra Ntsogi teme' ä"
nua Nts' otk' ani
Thoni ya jä'i pa da mpefi***

'Bu go ge' e gi hongä ra 'befi, ha nuna ngu ga 'befi

¡Ma gi tsudi!

Nuna ngu 'befi ma da t' unga ra 'befi, habu gi tsogi ra 'na'ño ya teme'u ha ya denda. Ga jut'ahe xa ñho n'e ma 'ra ya mfats'i ngu manga ra ts'utbi 'befi

Mahyoni gi häts'i:

**Ri t'adi 'befi.
Ra he mi habu ga juati ri yo nsadi.
Yoho ri k'oi hmi.
Ra k'oi hmi nthahnä ts utui.
'Mehna hem'i ga hoga jä'i.
Da nja ra 'befi ga'tho ra pa.**

Di 'buhe ha ra 'ñuu: "Benito Juárez" n' ate ma guto, ndetho ra hnini ra hyodi Maboza (Zimapan), nzunga guto xudi ne da jot'i nzunga na nde, ko ra nda Evaristo Santillan Pérez.

1. _____
2. _____
3. _____

Ntsutk'ani, Hgo., ra pa 5 ra zänä 6 ra jeya 2010.

TE DI HNE: Di tadi ra mfats'i.

**C. VENANCIO ZAMUDIO LÓPEZ
RA TS'UTHUI RA DÄTA HNINI
NTS' UTK'ANI, HGO.**

Di pen'ä'i n'a hoga nzenjua ha di to'mi gi b'ui xa ñho, njabu n'ehe di adihe ri mfats'i nge'ä ma ga fudihe ra b'efi ga dehe di ts'i, n'ehe di xi'ä'i ge stä munts'i n'a tuki ra bojä xa uni ma n'anguhe.

Nu ra mfäts'i di adihe mahyoni ya bojä ga am'a hai, habu ma da t'ut'i ya r'atsa dehe.

Di tom'ihe da nja ri paha ha nuna nt'adi.

Ko ra t'ek'ei

C. LUCIO HERNÁNDEZ PÉREZ
RA NZAYA

Ya k'oi he'mi Da m'etsi.

1. _____

2. _____

3. _____

Huts'i ne gi mää.

ǰHanja hinga mahyegi ya he'mi?

ǰHam'u ne habu mahyoni n'a ngu n'a?

Ra he'mi hmä'ti: _____

Ra he'mi nt'adi: _____

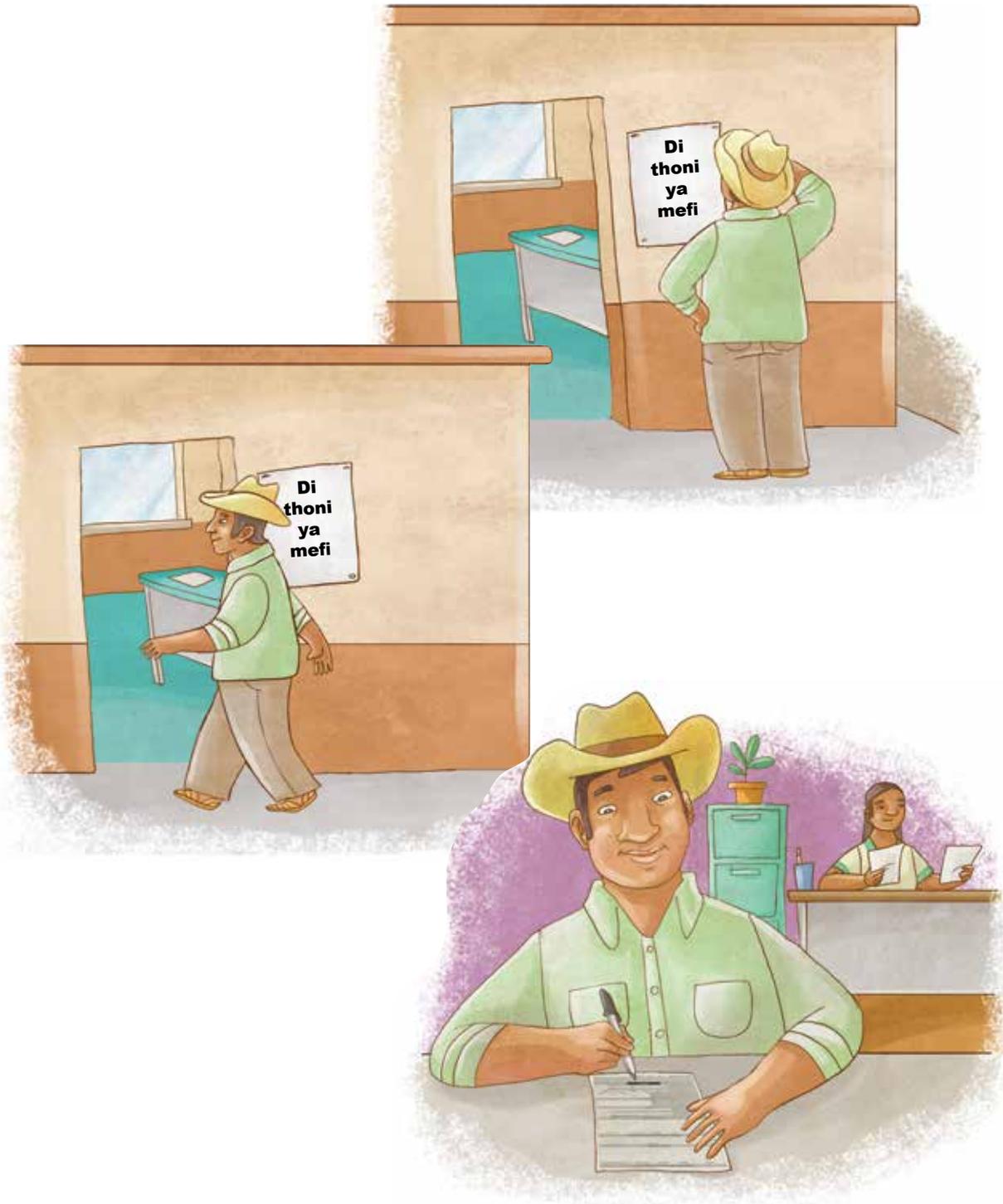
Ra nhñu mfädi

Te ne da thoki

- Handi xa ñho ya noya ja ha ra t'ofu "Ra hmunts'a ts'utbi 'befi M'onda" nubye gi xadi.
- Handi hanja xa ofo ya mfeni ha ra mfädi "Ma 'ñekagihu ne nu'ä ga pehu".
- Da yopa hoki ra hñe'ta ñä nts'edi ha ya he'mi hmä'ti.
- Yopa mbeni hanja da nt'udi:
 - Ya tengu rá b'ai ya meti ga hñähñu: mi, tu, su, sus.
- Gi thandi ra mfeni ha ra t'ofu nu'ä ma gi huts'i.
- Gi mbeni hanja ma gi huts'i ya noya ha ri t'ofu.
- Gi huts'i n'a ra nt'ohe'mi 'ñethi ndäpo.
- Da yopa hoki n'a ra t'ofu honse da pati ya noya, ha nu rá mfeni da gohi mahyegi.
- Da tsudi te pe'tsi n'a ngu n'a ya t'ofu bi mefi ne da hñekihu.

Handi ne hñet'i nu' ä mangä nja'ti.

Mää ko ri 'ñoui ne huts'i.

¿Te be'ä hñeti Nda Pedro?

¿Te be'ä bi thyandi xa ñho ha nuna hma'ti?

¿Te mää nuna hma'ti pa da thoni ya mefi?

¿Hänja gi handi ge Nda Pedro ge da me'tsi ga'tho yá
he'mi? ¿Hänja?

Xadi nuna t'ofu ra ts'utbi 'befi, 'nepu ot'i nganti nuya hñä xa hñei.

Ra ngäts'i mpadi: dof 17-01-2006

RA TS'UTBI 'BEFI

Ra 'ra'yo ts'utbi bi boni ra mudi ra pa, ra goho ra zäna ra jeya n'a 'mo guto nthebe hñu 'rate ma guto ne 'ret'a njeja.

Ha ra hyo xa thuts'i ra k'oi ra nxuni ra ts'utbi me 'Monda.

GUSTAVO DÍAS ORDAZ- Ra Ndä 'Monda: ge ra hmunts'a ts'utbi xa menki nuna.

NKOHI

Ra hmunts'a ts'utbi 'Monda unga nuna nkohi:

RA TS'UTBI 'BEFI

Ra mudi
Ga'tho rá mudi

Rá nhñu. Ra 'befi ge'ä na ra hño pa ga'tho ya me 'Monda. Hingra ra n'ote di b'a, nge'ä mahyoni da nja ra t'ek'ei to da mēfi ne da nja n'a ra hoga 'muj ne n'a ra hoga thähä ko ya n'angu.

Ya ts'utbi hingi tsa da te da 'yotue ya mēfi, nge'a, pe'tsi mahyegi ra 'muj, maske hinga mahyegi ya mik'eivi.

Njabu n'ehe da thondui hanja di metsi ya hño ne da t'utui hanja da mēfi xa hño.

Mää ko ri ñ'oui nu'ä ga hñeti 'nepu honi nuya hñä xa hñei.

Nubye hñeti ra t'ofu ñä nts'edi ha huts'i nu'ä t'adi.

Nuna t'ofu ts'utui ġpa te bi thoki?

ġTo'o otuä ra 'bedi nuna t'ofu ts'utbi 'befi?

ġTe ra thuhu nuna t'ofu ts'utbi 'befi?

Huts'i yoho ya mfeni xi ma hyoni nu'ä mänga ra t'ofu ts'utbi 'befi.

ġTe gi mbeni nu'ä bi xi'i ra t'ofu ts'utbi 'befi?

ġHabu mahyoni nuna t'ofu ts'utbi 'befi?

Handi ne hñeti ra thuhu n'a ngu n'a ra t'ofo ts'utbi 'befi.

Ra thuhu
ra nkohi

Ra pa bi
thoki

Ra ngäts'i mpadi: dof 17-01-2006

RA TS'UTBI 'BEFI

Ra 'ra'yo ts'utbi bi boni ra mudi ra pa, ra goho ra zäna ra jeya n'a 'mo guto nthebe hñu 'rate ma guto ne 'ret'a njeja.

Ha ra hyo xa thuts'i ra k'oi ra nxuni ra ts'utbi me 'Monda.

To'o
mra Nda
M'onda
nkohi

GUSTAVO DÍAS ORDAZ- Ra Ndä 'Monda: ge ra hmunts'a ts'utbi xa menki nuna.

NKOHİ

Ra hmunts'a ts'utbi 'Monda unga nuna nkohi:

RA TS'UTBI 'BEFI

Ra mudi
Ga'tho rá mudi

Ra nkohi

Rá nhñu. Ra 'befi ge'ä na ra hño pa ga'tho ya me 'Monda. Hingra ra nt'ote di b'a, nge'ä mahyoni da nja ra t'ek'ei to da mēfi ne da nja n'a ra hoga 'muj ne n'a ra hoga thähä ko ya n'angu.

Ya ts'utbi hingi tsa da te da 'yotue ya mēfi, nge'a, pe'tsi mahyegi ra 'muj, maske hinga mahyegi ya mik'eui.

Njabu n'ehe da thondui hanja di mētsi ya hño ne da t'utui hanja da mpefi xa hño.

Teme ga pähu:

Nuna t'ofu ts'utbi 'befi bi hoki ha n'a ra nkohi, habu dra jamasu yá 'befi ya mēfi, ne njabu ga'tho da bädi nu'ä ri 'ñepi ne nu'ä da mēfi ha ya 'befi ga m'emapa o ra 'yofomfeni ha ya ngu ga ts'utbi 'Monda ne ma 'ra ya 'befi.

Nge'ä 'rabu ya mēfi hingi pädi ja da japi nubye pe'tsi ya xunhya

'Ra ya hmää nuna t'ofu ts'utbi 'befi, gehya:

- ¿Habu ehe?: Ha ra mfixt'ofu gä ts'utbi 'Monda.
- ¿To da t'umbi?: Ga'tho ya mēfi Mengu 'Monda.
- ¿Ha'mu mahyoni?: Nubye da metsi n'a ra xuhya ya mēfi.
- ¿Hanja da t'ot'e?: Ha n'a ra hoga ts'utbi.
- ¿Habu?: Ha ya ngu ga ts'utbi ga mēfi.
- ¿Hanja?: Nge'ä nu'ä xa 'yot'e ra hmuu o ra mēfi

Ra hñe'ti ñä nts'edi.

Hñe'ti ha yopa mäa ya mfeni ngu nu'ä t'adi.

- a) Xa ñho ra m'uj. **(ra johya)**
- b) Ra jeya gä jut'i. **(ra ntso'mi)**
- d) Honse di 'bedi ga jut'i
yoho ya njut'i. **(ra johya)**
- e) Stä jut'ihmä 'bestho. **(ra ntso'mi)**

Huts'i ma 'ra ya mfeni habu gi mäa n'a
ngu n'a.

Gi pädi :

Ngu gi hñeti ña nts'edi nu'ise da za gi mäa ko ri mfenise, nu'ä bi huts'i ma 'na ra jä'i. Tsa gi umbise ri mfeni, habu mahyoni te ne da fädi nu'ä mänga ra 'yomfixt'ofu, nepu gi yopa hñet'i habu gi mäa nts'edi ne gá ntso'mi. Go gehna faste pa da hmäa xa ñho ya noya ne ya mfeni, nu'u ga ho; ha njabu da thandi ge xa hño ra ntheti.

Hñeti nts'edi ra t'ofu, ha gi jamasu gi mää xa ñho ya mfeni.

Ra duki

N'aki n'a ra pa ha ma nguu mi ja n'a ra xuhya, nge'ä mi Otho ra bojä pa da nja te ga tsihe, ha ma dada bi huahni n'a ra t'äxi ha bi zits'i ha ra tai pa da pa, ngu bi zoni bi ntheui n'a ra duki bi 'ñembi:

—¿Te gi xipa ri t'äxi?

Bi dädi ma dada.

Di embabi, maha tai ma ga pa'a'i nge'ä di hongä ra bojä.

—Ra duki bi 'ñena ¡hina!, nu'ä di ne ga xi'i, ¿te gi umbi?

Ma dada bi dädi ma n'aki...

—Di umbi ra zi zafri, ra zi ndäpo, ra zi xithe n'e di fädi ha ra mbonhi.

Ra duki bi ñ'ena...

—Xi gra huaxi nu'ä di an'a'i, ¿te di muui?, ma dada xi bi nkuë ha bi xipi...

—¡Hinte ri fädigé, Xa gra!...

Xipi ri ñ'oui ne ri 'yompansadi.

ǵTe ma xunhya gi pe'tsi nubya gi hñeti?
 ǵTe gi beni mahyoni gi pädi gi hñeti nts'edi?
 Qde nuya hoga mfeni xi'i ri 'yompansadi.

Tengu ga mpefihu.

K'äti ya k'oi te mäa.

Te ma paxi.

Xo yö ñithi zai.

Te gi ote.

Dí hetse ma
ñiti paxi.

Dí hetse ma
ñiti paxi.

Bi zaki.

- ¿Te ma ndäpo yu?
¿Te ra m'e na behña?
¿Te ma ñethi ndäpo gi hoki?
¿Te be yothe ya ndäpo gi hoki?
¿Te gi japi ra ñethi n däpo?

Nxadi ya huts'i he'mi ne gi mäa.

Ñ'ethi ga ndäpo

Kuta axi
t'afi o mot'afi
n'a xaro dehe.

N'a ts'i ra axi gi kuni ne gi yethe n'a mi'te ro
mexe, pira zu'mi o mö'do.

Nihi ra zoo pa gi yethe bu xä'ti gi japi da fugi
kuta ndete axi a n'a made t'eni dehe gi yti t'afi
o mot'afi da me'ui, n'a peni ixi, gi j*e*gi da fugi
nohte chilengu mpa.

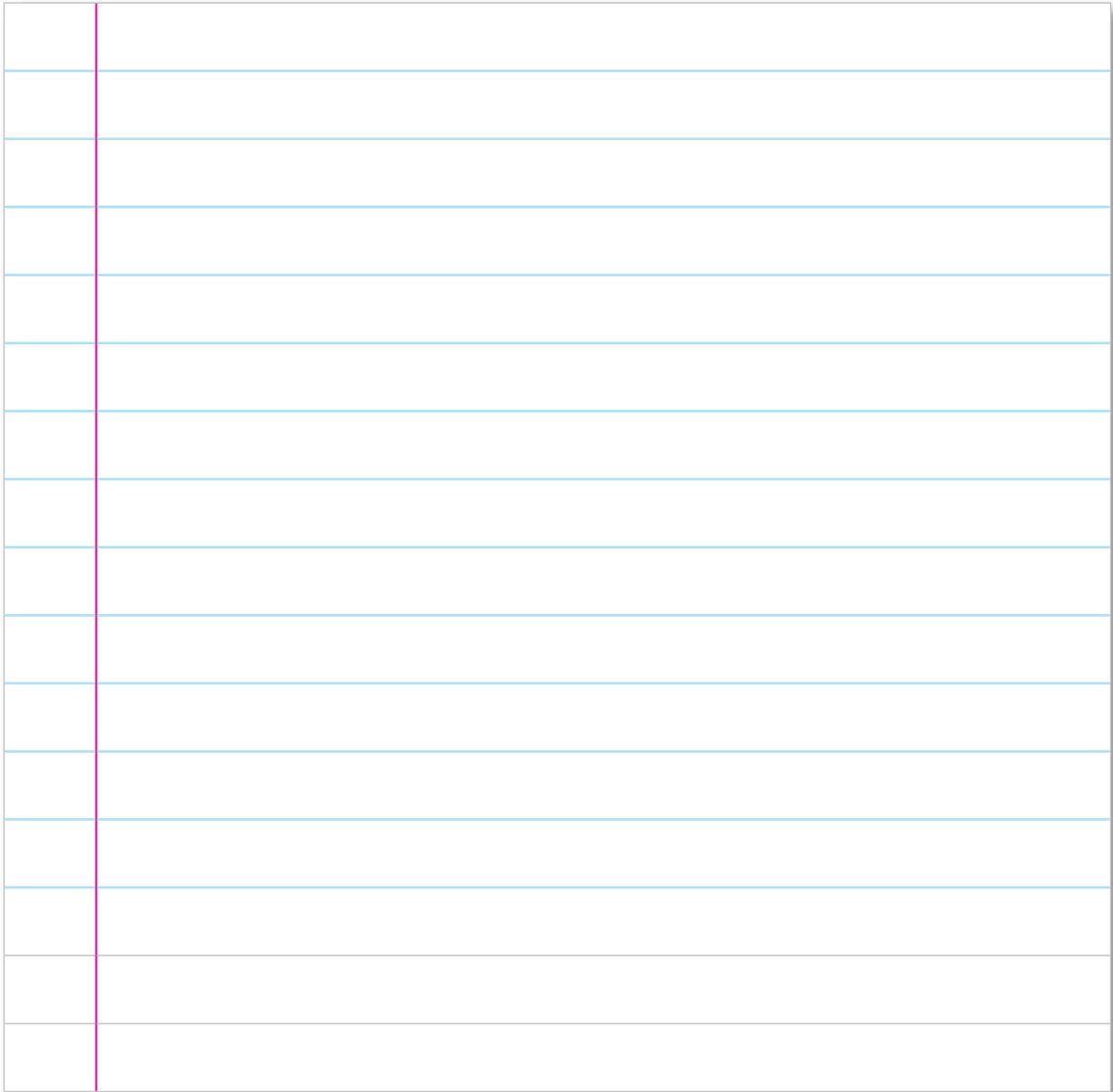
Gi tsi ra ndopo, nu a gi hiot'i ka ra pa.

- ¿Gi pädi tma he'mi?
- ¿Te mä nuna he'mi?
- ¿Te gi japi nuna he'mi?
- ¿To'o hoka nuna he'mi?

Huts'i n'a ra nt'ohe'mi n'ethi nu'a gi pädi.

¿Te ma ñ'ethi gi hts'i?

¿Hanja di huts'i?

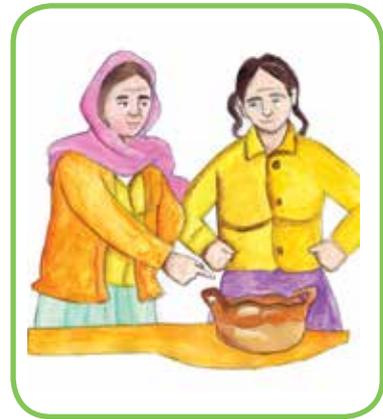
Yo pä mbeni ra hñäki hñähñu.

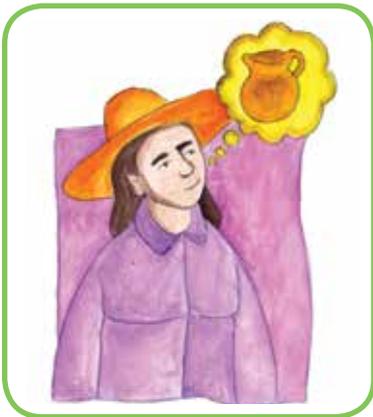
Handi ya k'oi ha huxa n'a ra nsihni nda'ä peui.
Gi unga nguenda r'a n'añ'o hanja di mahñu, ma metihu.

Ma meti

Ri meti

Rá meti

Yá meti

Ma meti'ä

Ri meti'u

Hñet'i nuya hñä ne huts'i nu'ä di b'edi, pa da nxoge:
ma, rá ri, yá.

Ma	meti	Ra do'yo
	boxi	Mahotho
	meti	Ra bojä
	t'äxi	Ra José
	denxi	Bi pa

Huts'i ma 'ra ya mfeni habu da meui: Ma meti, Ri meti,
Rá meti, yá meti'u.

Ma meti ya kähä.

Pädi ge nuya hñä ga huts'i ra thuuu tengu ra 'bai ya meti, ha xikagihu nu'ä pe'tsi ya jä'i, ngu: ya mbo'ni ne ya teme'u, ha gehya: ma meti, ri meti, yá meti'u. 'Ra mää nu'u di handihu ne nu'u hindi hanthu. Pueden estar presentes o ausentes.

Hñeti nu ra t'ofu ne handi ya noya xa nsihni.

Ra mbexo xa ts'oki

Ra tai ndomingo nuni ra hnini Nt'okuä ra hyodi Maxei, ma nana n'eki da mahe da tahñe ra nthai. Ja ndunthi ya mpa, ha hinga ga'tho tsudi ya mbexo, hange t'ena ge nu ya muui hinxä madi. ha nu'bu gi bexo ha ma 'ra ya mbexo, hingi tsudi ri nthai.

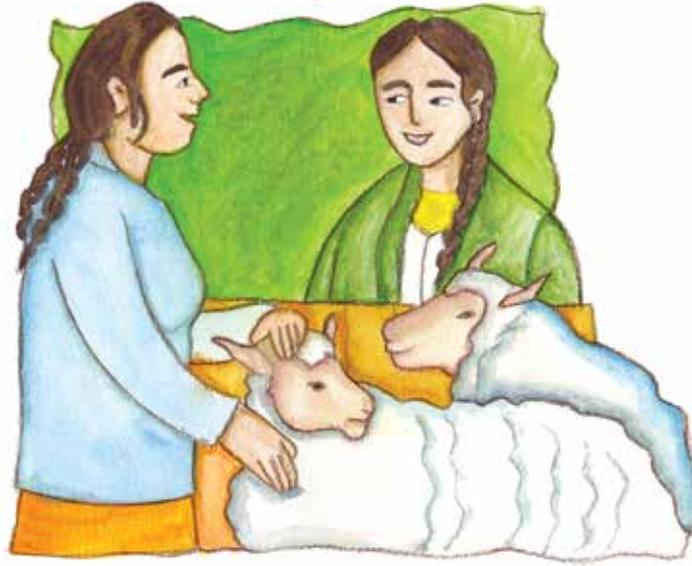
Xoke ya mfeni, ma, ri, ya habu di 'bepi.

Ra nthai ge _____ meti.

_____ huahi ga dethä mahotho.

_____ deti ra Jose b'uj ha ra nguñ'o.

_____ t'abi ga hmiki ra hoga bojä.

Nuya hñä ga huts'i ya thuhu tengu ra 'bai ya meti, ha xikihu to ya meti: ya mbon'i, ya teme'u ne ya jä'i nguya: ma, ri, rá, yá, nuya 'bukua o hingi thandi.

Nubye hñet'i nuya hñä ja nja'ti, ha gi xoke ya mfeni ha di 'bedi.

ma	ri	rá	yá
----	----	----	----

_____ meti ra thenga bojä.

Nuya ndämfri _____ meti.

_____ meti ya 'bai ga 'ada.

Ya thenga ixi _____ meti ra Carlos.

_____ jat'ä pahni mahotho.

ǰHab <u>u</u> 'b <u>u</u> i?	ǰTo ra me <u>t</u> i?
ge <u>t</u> bu	ri
ya <u>b</u> u	rá
Hindi thandi	yá

Huts'i ha ya nsihni ma 'ra ya mfeni, habu gi huts'i nuya hñä tengu ra 'bai ya meti.

Ra hai ra thuuhu "Ra M'inza" ma meti.

Gi yopä beni:

Ya hñä ra thuuh **tengu** ra '**ba**i ya **me**ti ge ya noya xikih to ra **me**ti ya teme'u ngu: ya mbo'ni, ya teme'u ne ya jä'i b'u di mäa n'a o ndunthi, yabu, getbu o hindi hanthu .

Ha nuna mfädi da hanthu r'a ya xeni t'ofu ra hmunts'a ts'utbi b'efi M'onda, ne ra nt'ohemi 'ñethi ga däpo

Nubye huts'i te pe'tsi n'a ngu n'a ya t'ofu nuyu ga yopa handi.

Hangu ya'a da mpefi

Yá nts'ots'i

Ya ñ'epi ya jä'i di mpefi

Mathoni b'u da ñänte ya mefi

Mathoni da bädi hanja di thoki

Hanja da thuts'i o da ts'i.

Ra ngäts'i mpadi: dof 17-01-2006

RA TS'UTBI 'BEFI

Ra 'ra'yo ts'utbi bi boni ra mudi ra pa, ra goho ra zäna ra jeya n'a 'mo gufo nthebe hñu 'rate ma gufo ne 're'ä njeja.

Ha ra hyo xa thuts'i ra k'oi ra nxuni ra ts'utbi me 'Monda.

GUSTAVO DÍAS ORDAZ- Ra Ndä 'Monda: ge ra hmunts'a ts'utbi xa menki nuna.

NKOHI

Ra hmunts'a ts'utbi 'Monda unga nuna nkohi:

RA TS'UTBI 'BEFI

**Ra mudi
Ga'tho rá mudi**

Rá nhñu. Ra 'befi ge'ä na ra hño pa ga'tho ya me 'Monda. Hingra ra n'ote di b'a, nge'ä mahyoni da nja ra f'ek'ei to da mefi ne da nja n'a ra hoga 'muj ne n'a ra hoga thähä ko ya n'angu.

Ya ts'utbi hingi tsa da te da 'yotue ya mefi, nge'a, pe'tsi mahyegi ra 'muj, maske hinga mahyegi ya mik'eiu.

Njabu n'ehe da thondui hanja di metsi ya hño ne da f'utui hanja da mpefi xa hño.

Ñ'ethi ga ndäpo

Kuta axi
t'afi o mot'afi
n'a xaro dehe.

N'a ts'i ra axi gi kuni ne gi yethe n'a mi'te ro
mexe, pira zu'mi o mö'do.

Nihi ra zoo pa gi yethe bu xä'ti gi japi da fugi
kuta ndete axi a n'a made t'eni dehe gi yuti t'afi
o mot'afi da me'ui, n'a peni ixi, gi jiegi da fugi
nohte chilengu mpa.

Gi tsi ra ndopo, nu a gi hiot'i ka ra pa.

Huts'i ne gi mää.

ǰHänja hinge mahyegi?

ǰHäm'u mahyoni n'a ngu n'a?

ǰHänja bi huts'i?

ǰTe ma mfeni pe'tsi n'a ngu n'a?

ǰDi mpädi hanja ma da nthoki?, ǰhänja?

Ra nthandä mfädise 1

1. Hoki n'a ra huts'i he'mi.

¿To'o ga pentuabi ra huts'i he'mi?

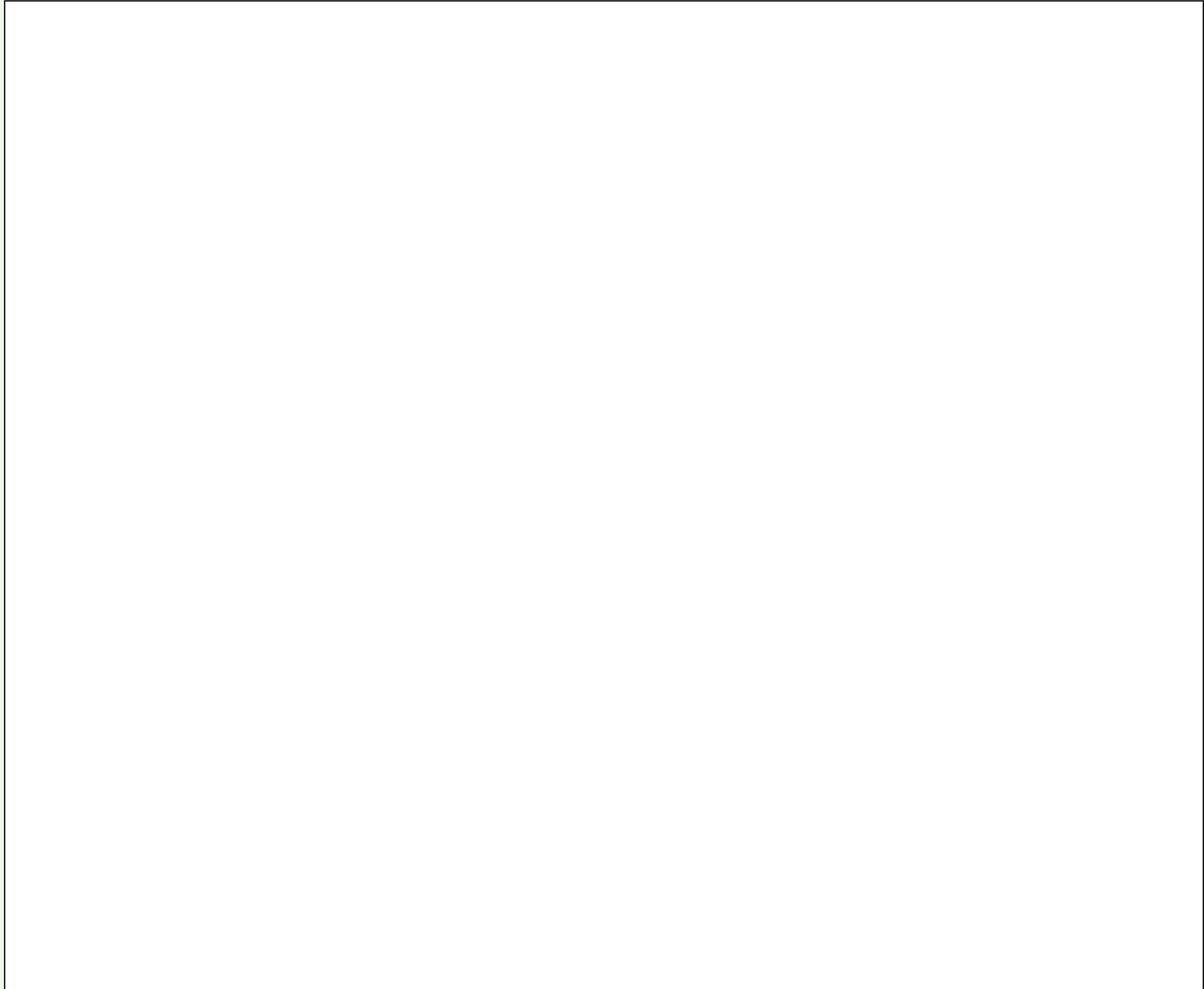
¿Te'be'ä ne da xi'ä'i na ra huts'i he'mi?

ǰHanja mahyoni da thoki n'a ra huts'i he'mi?

2. Nxadi ra t'ofu ja nga'ti n'epu hoki n'a ra he'mi ntadi mfats'i:

“N'a ra jä'i ne da hyoki n'a ra gädo nge'ä ja n'a ra o'tsi ha rá huähi, ha ne njabu hinto da dagi, hänge mahyoni da m'ehni n'a ra he'mi nt'adi mfats'i ha ra nguu ga ts'utbi ne da t'umbi nu'ä mathoni”

3. Huts'i n'a ra nt'ohe'mi ñ'ethi ga ndäpo nu'ä gi pädi.

4. Mää hñanja mahyoni nu ya he'mi ne huts'i yoho ya ntheke hmää nu'ä dri peui.

N'a ra nt'ohe'mi ñ'ethi hanja mahyoni:

Ha nuna he'mi da za ga tsudihy nuya t'ofu.

ǵN'a ra he'mi hma'ti hanja mahyoni?

Ha nuna he'mi da za ga tsudihy.

Na ra he'mi ga ñ'epi ne ga m'epi ngu ra “Mpepi ts'utbi ra b'efi” mahyoni:

Ha nuna he'mi da za ga tsudihu.

5. Xoke nu ya mfeni nu'ä habu b'edi ra hñä.

ya

ra

a) Bi zoho ndunthi _____ jä'i ha ra ngo.

b) Bi zagägi n'a _____ tsaty'o.

6. R'a'tsi n'a ra ñ'uu ha ya mfeni nu'ä dri peui ra hñä.

nuna

nu'ä

nuya

nu'u

ǵTo'o ra meti nuna mfist'ofu?

Ra Mario bi ho _____ thenga zesthi.

_____ ra ñ'oho bi zoho ma ndee.

_____ ya t'äxi bi zits'i ra t'oho, hinxa zohotho.

7. Huts'i r'a ya mfeni habu dri pei nuya (thumthuuhu ya meti).

ma	
----	--

rá	
----	--

yá	
----	--

ri	
----	--

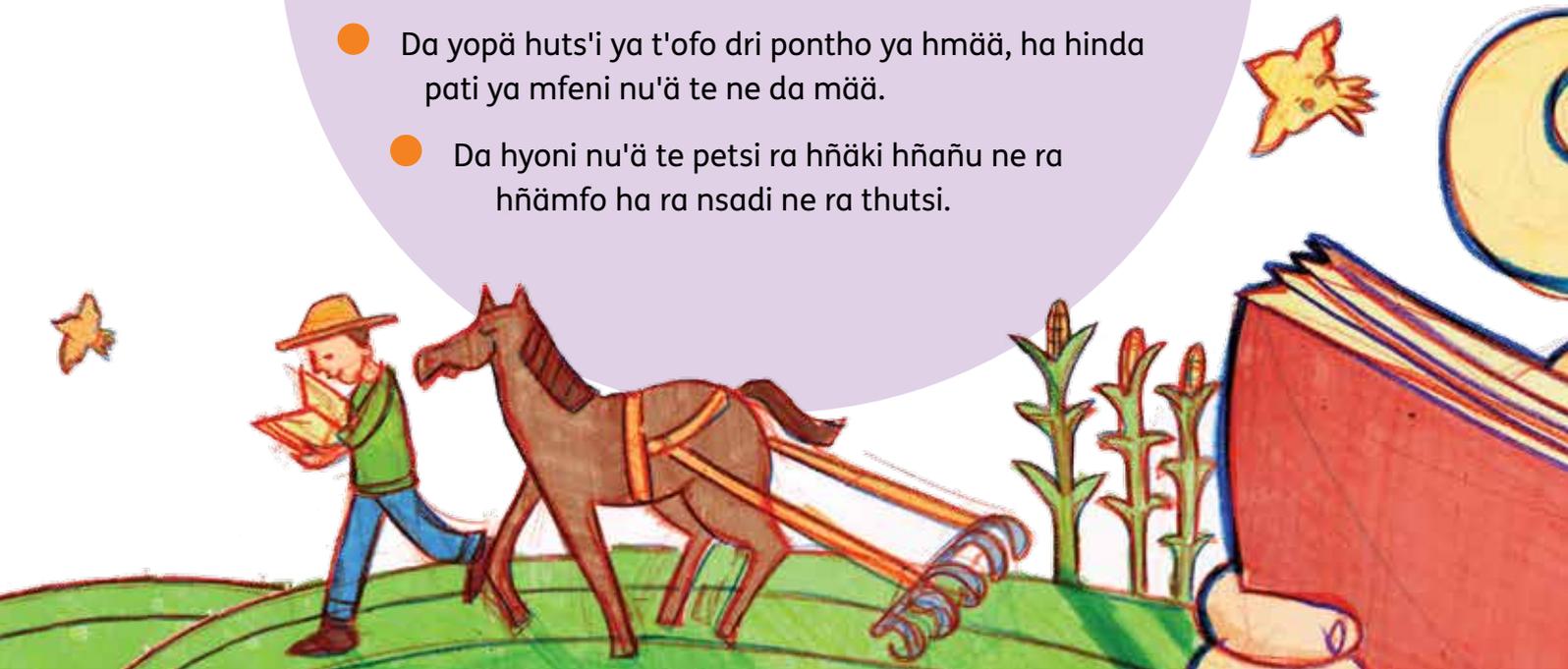
2

R

a hmunts'ä mfädi yoho

Ya bäsja'i ne ya dätä ja'i:

- Da huts'i ya mfeni mahyoni, ha njabu da bädi te ma da hyoki
- Da hyoni ya hmää nu'ä ku ha nuya t'ofu.
- Da Nxadi ñä nts'edi ya t'ofu ne da hyoni ya mfeni mahyoni, ha njabu da bädi te mäa.
- Da hyoni nu'ä te pe'tsi ne da bädi te mäa nu ya t'ofu hmää.
- Da hyoki ya t'ofu: da huts'i xa ñho ya t'ofu.
- Da yopä huts'i ya t'ofu dri pontho ya hmää, ha hinda pati ya mfeni nu'ä te ne da mäa.
- Da hyoni nu'ä te petsi ra hñäki hñañu ne ra hñämfo ha ra nsadi ne ra thutsi.

Ra mudi mfädi

Te ne da thoki

- Da hyoni ya hñä nu'ä hneki ha ra hem'i nkohi.
- Da hyoni rá nt'ui ya mfeni ha ra nthandi m'ui t'uka_hnin.
- Da nxadi ra nthe'ta ñä nts'edi.
- Da beni hanja rá t'ui ya thumthuhu ga hñähñu:
nuga, nu'i, nuyu, nu'ä, nu'ähu.
- Ra mfaxä nthokä nt'ofu: *ra, ya.*
- Da huts'i ya mfeni nu'ä mäa ha ya t'ofu.
- Gi hoki n'a t'ofu rá thogi ra hnini.
- Hyoki xa ñho ya t'ofu ha hingi yopa huts'i mahyegi ya mfeni.
- Honi ra nt'ui ra t'ofu.
- Da hyoni te da mefi ha nuya yoho ya t'ofu.
- Hñeki ya t'ofu bi thoki.

Handi ya k'oi ne xädi te mää.

Mää ko ri 'ñoui ha gi huts'i.

¿Nuna hnini mahyegi habu gi 'bui? ¿Hänja?

¿Gi kamfri ge ya hnini mahyegi? ¿Hänja?

¿Pa te mathoni ya hmunts'ä jä'i? Ofo.

ǰHänja da za da t'uni ya mfats'i ha ra hnini?

**Handi ya k'oi ha mäa tengu gi handi n'a ngu n'a,
njani gi handi b'u mahyegi nu'ä pefi ha ya hnini.**

Nubye hñeti ya hmää ja nga'ti gi ña nts'edi, ha huts'i nu'ä t'adi.

ǰPa te di munts'i ya ts'utbi?

ǰHanja gi beni ge mahyoni ra Nguu Nxadi?

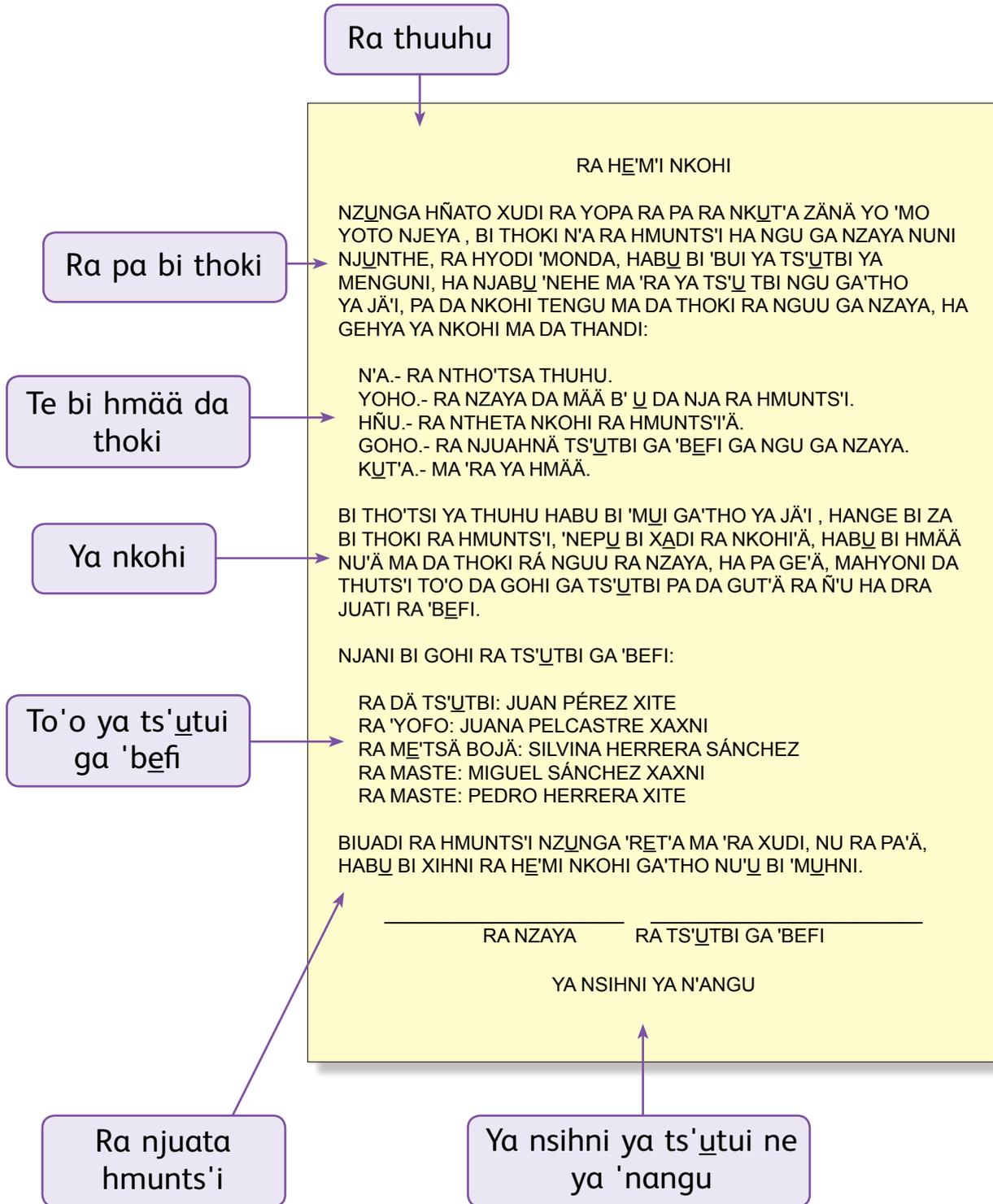
ǰHanja mahyoni ra ngu ga nt'othe?

ǰYa 'nangu hnini di munts'i nge'ä?

ǰGi handi ge xa ñho da 'yot'ä ya nt'eni ya jä'i?

ǰGi handi ge mahyoni da t'ot'e ga'tho nuya 'b'efi ha ya hnini?

Handi ne nxadi ra thuuhu n'a ngu n'a nuna hem'i nkohi hmunts'i.

Pädi ge:

Ha ya hnini ga ñähñu nubye ja n'a ra b'efi, mahyoni da thuts'i ya ts'utbi to'o da 'yombi ra 'ñuu pa da thoki n'a ra 'befi, hange njani pe'tsi da thoki ra hmä'ti ja da munts'i ga'tho ya jä'i, habu da mäa ge da thoki n'a ra 'befi.

Hange ra nge'ä mahyoni da thoki n'a ra hem'i nkohi, habu da hmää nuya 'befi bi hmää da thoki 'bestho.

'Ra ya hmää pe'tsi ra hem'i nkohi, gehya:

¿Habu poho? Gehnä n'a ra xunhya pe'tsi ra hnini.

¿Hanja mahyoni?: Njani da nja n'a ra ngu ga ts'utbi, habu da t'ot'e ya hmunts'i.

¿Ham'u t'ot'e? Nu'bu t'ot'e n'a ra hmunts'i, ot'e ya ts'utbi ra hnini ne ya nzaya.

¿Habu di thoki ya hmunts'i? Nuua ha ra hnini habu t'oté ya hmunts'i, pa dra su ya 'muj ya jä'i.

Ra hñe'ta nä nts'edi.**Nxadi nuya mfeni ngu nu'ä t'adi: ra johya ne ra nts'om'i.**

Xahnäte: —¿Xki hats'i nda Nzaya. Di 'ñehe ga tsoñ'ä'i ga xi'i ge bi t'uni nu ra mfaste ga adihu.

Ra nzaya: —¿Xa ñho'ä! Xiki te ma mpepi ma da t'uni ha numa b'efihe.

Xahnäte: — Ra ngu ga ts'utbi ya t'uka hnini, da hñuts'i ya mpepi, ha nu'ähu, gi huts'ihu ra 'befi.

Ra nzaya: — ħHam'u da mudi ra 'befi, pa ga ot'a n'a ra hmunts'i?

Xahnäte: — ¡Mahyoni gi ot'e ra hmunts'i nubya ndomingo!

Nubye honi n'a ra t'ofu ha ri nthe'tä mfixt'ofu ha ra xii, n'ate ma 'ret'a ma 'rato habu gi yopa mäa.

Gi beni:

Ngu gri pädi nu ra nxadi mfixt'ofu, mahyoni gi mbeni nuya mfeni:

- a) Gi pädi te ne da mäa n'a ngu ya mfeni ra t'ofu ma xoge.
- b) Njani n'ehe gi xadi mant'ä, ne gi jamasu habu ja ya nsihni nt'ofu.
- d) Nub'u gi xadi ña nts'edi mäa xa hño ya hñä.
- e) Ngu gi juadi ra nxadi, honi ha ra nt'ui hñä te ne da mäa ya noya hingi pädi.

Hñeti ña nts'edi nuna ra hemi nt'adi mfats'i.

Ra hnini “ Ra zi t'oho ” ri gohni, 'Mohai, Hidalgo, ra 28 ma pa, ra 'ret'a ma n'a ra zänä, ra jeya 2008.

C. Mariano Rosales Hernández
Ra Ndä ts'utbi
M'ohai, Hidalgo.

Nuya ts'utbi ne ya jä'i mengu ha nuna hnini, di ot'ähe n'a ra 'bante pa ga a'ähe, n'a ra mfats'i habu ga hokihe ra nguu ga nzaya ha ma hninihe. Nuna mfats'i di adihe 'nehe da thoki ya t'eni habu da thuts'i nuna 'befi, ne ga'tho nu'ä ot'ä ra 'bedi pa dra juati nuna ngu ga nzaya.

Di pe'tsihe ra hai habu da tsuts'i nuna 'befi, ngu xki t'adi nehe di pe'tsihe ra 'bomu, ya do, ne ya t'udo. Ya mefi pa da mpefi ha nuna thoka nguu ga nzaya.

Di uhñe ra njamadi gá häni nuna hem'i, di to'mihe nuna mfats'i.

KO RA T'EK'EI

C. DOROTEO MARTÍNEZ PÉREZ
RA NZAYA HA RA HNINI

Ra nt'ui ha ma nxadi.

¿Hinda pädi 'ra ya hñä?

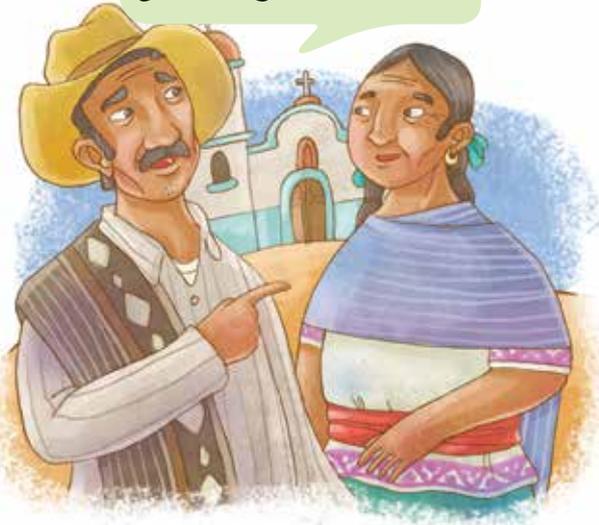
¿Hinxa hñei nun'ä te mää ra nt'ofa?

¿Ndän'a ge'u mahyoni ga pädi nu'ä manga ra nt'ofa?

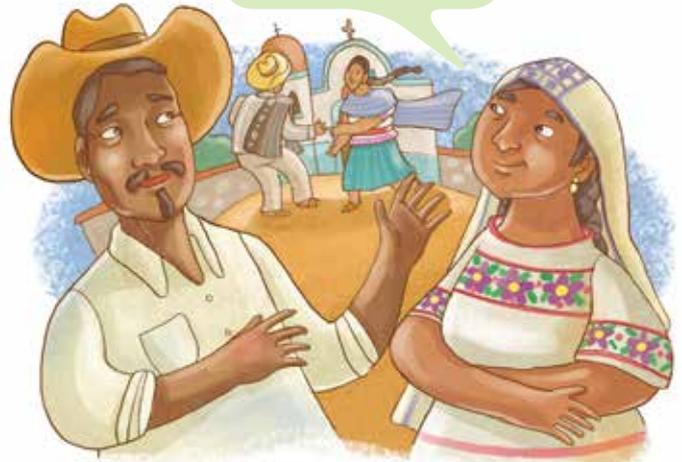

Hondi ya k'oi ne gi mahmu.

¿Önka gi ni mare?

Te ma pa bi mudi nu ni.

Xo ma ra zoo nu ni
önka hingi hutsi.

- ¿Te gi k'äti yu k'oi?
- ¿Önka gi nifu?
- ¿Te ma pa bi mudi ra ni?
- ¿Önka jingi huts'i bu gi nifu?
- ¿Jamu gi nifu?

Nxadi ne gi mäa.

¿Te gi iji ma nu mfini epu?

Ñaki na ni tximareku

A yu lengu hñini Nthekunthe xo ha rangü ni nu bu tsönigo, xo ka ma nifu nugua a nu jñini xo geju tximareku.

Maske hitsa ri nugüi ko na ro niha, pexo zai bui e nha nu ma ra zoo di na nzaki, na nthäti. Xo i nja ni di bu ga nthäti ya ndebätsi i ka xutsi a nija.

Xo nja ni bu i uadi ka ntsi di yomba ha'ni mi'ni, taja, i mir'o.

Pa bu da nzengua i do ma ku mbare ge bi ha ka nthäti.

Xo ntsotho ga tsi'fi ro tximareku. Nu na ni, i nha hanse bu nthäti.

Tsehe yu tajä a ro nguu ka xutsi i da thete i digempuya da benihu gotho ko yö ha'ni a ro nguu i gotho a ka ñu ba nifu tä da sete a ro nguu ka tajä.

I nunu da teni da nifu i ku nthäti zai i me'to, digempu yu taha i a xutha ba iji ko ku pira ha'ni o mi'ni di ka xutsi ba tumpi ku te t'uni ge zai t'uni ku taja.

Ka tatho o ka ro ndejta xo genka i joni yu ta di ka xutsi pa ge da ndu ku yojo bithi ndejte ge ba ñudi ixi di jingi jñejmi i ra zoo, tujmi ga toi i na ro kju dehe ñithi i da nduxtha ro xutha ko n'a ro xinjua ga xäji ge xo juki a ro uada.

I yojo ja'i batu n'a ro bäda pada xit'i ka tsii di gotho ku yö tajäi mi'ni i na nzoya ba nduxtha ka m'otsi ge ba ñudi tsii.

Yopa mbeki ra hñaki hñähñu.

Handi ya k'oi 'ne gi hñeti nuya noya: **Nuga**, nu'i, nu'ä, nuyu, nujuu, nui'ihu.

Nuga di hoki ma 'ronjua

Nu'i gi hoki ri 'maxhme

Ha ma hnini ja ndunthi ya nt'ot'e nguya de.

Nu'ä pet'e ra fui.

Nuju di hokihu ya 'botsé

Xoke nuya mfeni ne gi hñet'i ha ya nsihni, ko ya hñä huxkua: nuga, nu'ä, nuyu, nu'ähu, nu'i, nuju.

_____ di faste pa da thoki ra Nijä.

¿ _____ gi 'metri ri jeya?

_____ ra ts'utbi ha ma hnini.

¿ _____ ga mfastehu ha ra 'bot'i.

_____ yá _ähi ra Juan.

_____ gi mahu gi tsohu ra he'mi ha ra nguu nxadi?

Ga pähu:

Ha ra hñähñu ja ma 'ra ya xeka hñä tembi: ra thumthuhu jä'i: ha go gehya:

Nuga, nu'i, nu'ä, nuju, nuyu, nu'ähu.

Nubye ma gi hutsí un'ä te pe'tsi n'a ngu n'a nga'ti ya t'ofó, habu peui.

habu bi nja
nuya hmää

Ya nkohi

ra mudi totä
thuuhu

hanja bi nja nuya
thogi ya jä'i

To'o bi ntini ha
ra hmunts'i

Ra jeya,
ra zona

RA HE'MI NKOHI

NZUNGA HÑATO XUDI RA YOPA RA PA RA NKUT'A ZÄNÄ YO 'MO YOTO NJEYA, BI THOKI N'A RA HMUNTS'I HA NGU GA NZAYA NUNI NJUNTHE, RA HYODI 'MONDA, HABU BI 'BUI YA TS'UTBI YA MENGUNI, HA NJABU 'NEHE MA 'RA YA TS'U TBI NGU GA'THO YA JÄ'I, PA DA NKOHI TENGU MA DA THOKI RA NGUU GA NZAYA, HA GEHYA YA NKOHI MA DA THANDI:

N'A - RA NTHO'TSA THUHU.
YOHO - RA NZAYA DA MÄÄ B' U DA NJA RA HMUNTS'I.
HÑU - RA NTHETA NKOHI RA HMUNTS'IÄ.
GOHO - RA NJUAHNÄ TS'UTBI GA 'BEFI GA NGU GA NZAYA.
KUT'A - MA 'RA YA HMÄÄ.

BI THO'TSI YA THUHU HABU BI 'MUJ GA'THO YA JÄ'I, HANGE BI ZA BI THOKI RA HMUNTS'I, 'NEPU BI XADI RA NKOHIÄ, HABU BI HMÄÄ NU'Ä MA DA THOKI RÄ NGUU RA NZAYA, HA PA GE'Ä, MAHYONI DA THUTS'I TO'O DA GOHI GA TS'UTBI PA DA GUT'Ä RA Ñ'U HA DRA JUATI RA 'BEFI.

NJANI BI GOHI RA TS'UTBI GA 'BEFI:

RA DÄ TS'UTBI: JUAN PÉREZ XITE
RA 'YOFO: JUANA PELCASTRE XAXNI
RA ME'TSÄ BOJÄ: SILVINA HERRERA SÁNCHEZ
RA MASTE: MIGUEL SÁNCHEZ XAXNI
RA MASTE: PEDRO HERRERA XITE

BIUADI RA HMUNTS'I NZUNGA 'RET'A MA 'RA XUDI, NU RA PA'Ä, HABU BI XIHNI RA HE'MI NKOHI GA'THO NU'U BI 'MUHNI.

RA NZAYA RA TS'UTBI GA 'BEFI
YA NSIHNI YA N'ANGU

Ñaki na ni tximareku

A yu lengu hñini Nthekunthe xo ha rangu ni nu bu tsönigo, xo ka ma nifu nugua a nu jñini xo gejnu tximareku.

Maske hitsa ri ngüü ko na ro niha, pexo zai bui e nha nu ma ra zoo di na nzaki, na nthäti. Xo i nja ni di bu ga nthäti ya ndebätsi i ka xutsi a nija.

Xo nja ni bu i uadi ka ntsi di yomba ha'ni mi'ni, taja, i mir'o.
Pa bu da nzengua i do ma ku mbare ge bi ha ka nthäti.
Xo ntsotho ga ts'i'fi ro tximareku. Nu na ni, i nha hanse bu nthäti.

Tsehe yu tajä a ro nguu ka xutsi i da thete i digempuya da benihu gotho ko yö ha'ni a ro nguu i gotho a ka ñu ba nifu tä da sete a ro nguu ka tajä.

I nunu da teni da nifu i ku nthäti zai i me'to, digempu yu taha i a xutha ba iji ko ku pira ha'ni o mi'ni di ka xutsi ba tumpi ku te t'uni ge zai t'uni ku taja.

Ka tatho o ka ro ndejta xo genka i joni yu ta di ka xutsi pa ge da ndu ku yojo bithi ndejte ge ba ñudi ixi di jingi jñejmi i ra zoo, tujmi ga toi i na ro kju dehe ñithi i da nduxtha ro xutha ko n'a ro xinjua ga xäji ge xo juki a ro uada.

I yojo ja'i batu n'a ro bäda pada xit'i ka tsii di gotho ku yö tajäi mi'ni i na nzoya ba nduxtha ka m'otsi ge ba ñudi tsii.

Huts'i ne gi mää.

ǰNdäñä ya n'añ'o?

ǰHäm'ü ne habü t'umbä ra thoni r'a ma n'a?

ǰTe ma hmää pe'tsi r'a ma n'a?

ǰDi mpädi rá nthoni?, ǰhänja?

Ra nyoho mfädi

Te ne da thoki

- Tsudi ya hñä nu'a dri kuu ha nuna nthandi mfadi ra hoga b'ui ya Jä'i, nubye gi xadi ya mudi tota thuuhu.
- Tsudi ya nt'ui ya mfeni ha ya t'ofu nu'ä the'ti.
- Yopa nxadi nts'edi.
- Gi xoka mbeni ra thoni ya thumthuuhu: go geke, go ge'e, go ge'ä.
- Da thuts'i n'a ra y'o ñ'u he'mi nu'ä te pefi ha ya t'u hnini.
- Gi yopa hoki ra t'ofu ha gi su hingi huts'i ndunthi ya m'iki.
- Handi xa ñho hanja rá nt'ui ra t'ofu.
- Gi hñeki ya t'ofu ma da thoki.

Handi ne xqdi ya k'oi.

Mää ko ri 'ñoui.

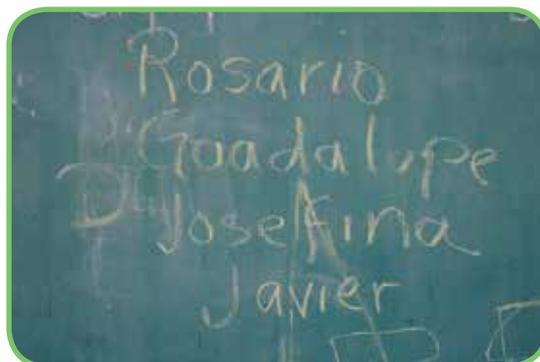
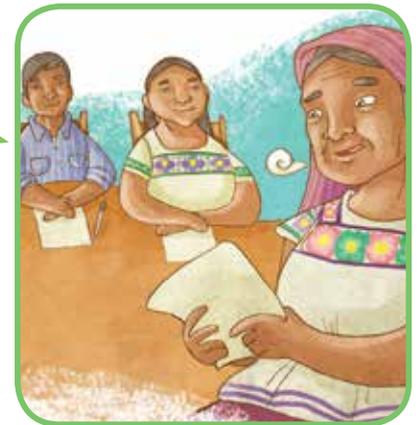
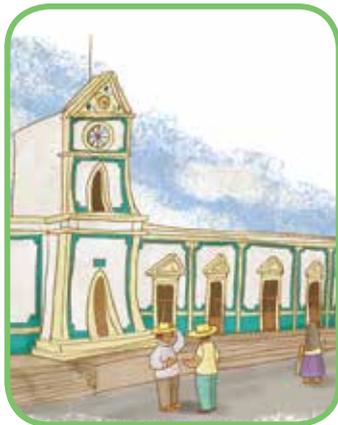
Huts'i b'u mahyegi ri hnini ngu nu'ä ga handi.

ǰTeb'e pefi nuya jä'i?

ǰMahyoni nuya hmunts'i, pa drä suki ya ts'utbi ha ri hnini?

ǰHänja mahyoni gi ma ha ya hmunts'ä nthähnä ts'utbi?

Handi ya k'oi ha mäa te pe'tsi n'a ngu n'a, ha gi hyandi 'bu mahyegi ya 'befi ngu nu'u t'ot'e ha ri hnini.

Nubye xadi ya nf'ani 'nepu huts'i nu'ä t'adi.

ǰTe mahyoni da nja n'a ra hem'i ts'utbi 'befi ha ra hnini?

ǰMahyoni ya hem'i nkohi ha ya hmunts'i?

ǰMää hanja mahyoni dra thuts'i ya ts'utbi ha n'a ra hnini?

ǰGi pädi nu'ä gi pefi ne nu'ä da t'a'i ha ri hnini?

ǰTe gi beni ha ya nthahni habu hinda thandi ne hinto da ka'äd'i?

ǰGi handi ge mahyoni nuya 'befi ya ha ri hnini?

Handi ne xadi yá xeni ra t'ofo “ya hoga hmää pa da thoki xa hño ya 'muj ya jä'i”

Habu t'ot'e ra hoga 'muj

¿Te 'be' ä ra hoga 'muj ya jä'i?

Habu mahyoni di ja n'a ra hoga 'muj

Ha ma 'mujhu nzantho di hokihu n'a ra hoga 'muj, ha ra 'befi, ko ma 'ñouihu, ko ma n'anguhu ne ga'tho ya jä'i ha maske hingi unga nguenda, di pets'ihu ra t'ek'ei ha di mfastehu, ne di pe'tsuahe n'a ra hmate nu'ä mbeni ma 'ra ya jä' i.

To'o mää ha dri thoki ra hoga 'muj

Ra hoga 'muj ya jä'i ge'ä n'a ra ts'utbi ma hninihu, njani ga'tho ya jä'i di nsu, ha di mahñe te ma 'befi da thoki, hange ra nge'ä ra ts'utbi di hokihe, ge ra meti ga'tho to 'bui ha ra hnini, habu mahyoni hinto da ntuhni ko ya 'nangu.

Bi häi ha ra he'mi: IFE

Tengu mahyoni ra hmunts'i

Ga pähu:

Ha ya hnini ga ñähñu nzantho di mfats'i ha ya 'befi.

Pa da mpefi mah yegi, habu di nkohi pa da hyoki yá ngo, ne di thoki ya hmunts'i pa da Juahi yá ts'utbi , ha da me'tsa na ra hoga 'mui. Dri thahni nuya 'nangu ge 'u ya jä'i 'betsuä ra t'ek'ei, ha da mpefi ngu mänga ga'tho ya jä'i, ha ngu ena ra mfixt'ofu ga ts'utui 'Monda. Hange rá nge'ä mahyoni ga pehu nu'ä mänga ya hoga mfeni, nguya:

- **Ra nxugi:** Habu da 'yot'e ya 'befi ha hinte dra sipi.
- **Ra hmandui:** Da 'yot'e mahyegi nu'ä mäa ko ma 'ra ya jä'i, pa da zoho na ra nkohi.
- **Hoga nt'ot'e:** Gi mäa ha gi 'yot'e nu'ä ra nkohi ga mahñu ha ra hmunts'i.
- **Ra t'ek'ei:** Mahyoni gi jamasu rá te ma 'ra ya. Jä'i ha ne ri metise.
- **Hogä jä'i:** Di mpefi xa hño ha hingi jat'i ya jä'i, ne da mäa nu'ä hingi hoki xa hño.
- **Ra hñänte hmää:** Ode nu'ä xipi ma 'ra ya jä'i, maske ra 'na'ño ya mfeni.

**Gi huts'i ha ya nsihni nuya hoga hmää gi pefi hyastho
ha ri 'mji.**

Rá hoga
mfeni ya jä'i

Rá nxungi
ya jä'i

Ra hmandui
ya jä'i

Ra hogä
nt'ot'e

Rá t'ek'ei
ya jä'i

Ra hñe'ta nä nts'edi.

Nxadi xa hño nuna t'ofo pa dä hogi ri nthe'ti.

Nda Mario ge n'a ra hoga 'ñoho ha rá hnini, nge'ä xi ra hojä'i. 'Na ra pa mi ehe ha 'na ra bojä, xki mengi ra ntai nuni Maxei. Ya jä'i mi käi 'ra ma 'na; Nubya bi zoni ha rá hnini Nsanxua nubya mi gäi, bi unga nguenda ge n'a ra jä'i bi zogi rá nju bojä habu mi hudi, mi kuu ra bojä ne rá k'oi hmi. Mra mengu Santa Maria. Ngu bi hyandi bi guts'i ne bi me'tsi ha rá buxa, ha ra hyax'ä ba tsokui. Nuna zi 'ñoho xi bi johya ha bi 'yapi ndunthi ra njamadi, ha nuna jä'i bi 'ñembi ge ya jo'o ya hoga jä'i mapaya, ngu Nda Mario. Bi thogi ya pa ko ra hohya'ä bi 'yot'e rá Mbane...

Gumecindo Ortiz Pérez

Huts'i te ma hoga mfeni xi'i nuna t'ofo:

Gi pädi :

Ra hño jä'i ge'ä 'na ra hoga hmää ha ya 'muj ya jä'i, ge xi mahyoni pa ga'tho ya 'nangu. Nuna hoga mfeni utkagihu tengu ra t'ek'ei, ra hoga nt'ot'e ra mandui ra hmäte ne ma 'ra, ko ngehya ga pähu 'bu di 'bui xa hño o hina.

Xadi ña nts'edi ha nuya xeni ga hoga hmää.

¿To'o ya 'nangu 'Monda?

“Ga'tho nu'ä ya jä'i sta 'buhu ra hai 'Monda, dyä Me'mandahu,” Ra xeka hmää ts'utbi ra 'mede 34 ha ra mfixt'ofu ts'utbi 'Monda, xikagihu ge “Dya 'nanguhu ra hai 'Monda ha ga'tho magyegihu b'u ra 'behñä o ra 'ñoho 'bu sti metsi, 'ret'a ma hñato njeya, ha di pe'tsi 'na ra hoga 'muj, nge'tho ra pa'ä da xoke ra jeya ga pe'tsihu nu'ä di 'ñekagihu ne nu'ä ga pehu , nga'tho ya jä'i ha ra hnini” Njani, da za ga huxu nuyä tsu'tbi di kamfrihe ge da mpefi xa ñho, pa da nja ra hoga 'muj ga'tho ya jä'i 'Monda.

Victorino V. Gómez Barranco

Ra nt'ui ha ma nxadi.

¿Xa hñei 'ra ya hñä ga nxadi?

¿Hinxa hñei gi pädi te ne da mäa nuna t'ofu?

¿Hänja mahyoni gi pädi nu'ä te mäa ra t'ofu?

Hñe'ti ra xadi ña nts'edi njabu ngu mänga nja'ti.

Rá 'befi ya 'nangu 'Monda.

¡Nda nzaya! ¿ndomingo
ge ra nthahnä ndä
ts'utbi?

¡Haha! Pe'tsi gi hä ri
hem'i k'oi hmi, pa gi
huahni to'o.

¡Nde 'bu ! to'o
ma ga huxä ma
nthahni?

Hina, nuna thahnä ts'utbi
honse'i gi juahni. Mahyoni
gi ma gi huxä ri nsihni.

Xa ñho, nubye häa da za ga juxä
ma nsihni, pa ga juahni to'o ra
ts'utbi ma da mpefi xa ñho.

Nuya mfeni mahyoni pa da hogi ri nxadi.

Xadi ya mandui sehe 'nepu handi te mäa.

Mäa xa ñho ya hñä.

Handi ya nsihni habu da max'a'i 'na ra hoga nxadi.

Handi ya k'oi ne gi mäa.

Ko ra t'abi di
noki ya thee
nega pot'i.

¡Ha
tsimbane!

Komí ra detha.

¿Te gi k'äti a yu k'oi?
¿Te ra pefi yu ja'i?
¿Önka gi pot'i thä?
¿Gi pädi gi pefi ra thä?
¿Togo bi uti'i gi pot'i thä?

Nxadi ra mfini ne gi ñähu.

Ra y'oñuu: Mot'i thä

1. Xo go ete da te nu thä; da metsi uenda ya 'befi hangu: da huahni nu ndö, anja da mot'i, a ro yapu ñu the, pira yu njapu di ya mui a ndö pa da mot'i.

Tengu ndö da hyoni pa da mot'i n'a lengu o dahta huahi.
Anha da mot'i ka ro ie o ko boja ño, o ts'ami.

2. Nu ro yapu a ro the da badi nuka da mot'i ko na t'emboi o k oro beha ño.

Nu da hoki nu huahi pa da mot'i thä, ma ra zoo nunga da 'befi ra zoo nu huahi da tomi n'a ma ra zoo xof'o. Hoki nu huahi.

3. Futsi: nuna 'befi da xot'i un hoi pa da uantsi nu hoi ko yu zafani bi bongi digeña xof'o bi thogi, da hio u zu'mi, hinda metsi hñeni, fötsi nu ndö da te, hegi da gai dra zoo nu dehe, hegi nu ndähi ne nu hiadi da hio nu mböngi paxi ne ya zu'mi bupu a huahi.

Da futsi nguu di be'ña xofo. Xita hinda megj nu hoi, m hyoni da ñuta täbi n'a t'eni made 'ye.

4. Nkjoj: nuna 'befi ete da xot'i nu hoi pa da hegi da te nu thä ra zoo. Te mot'i: nuna do 'yete da hue'ke n'a t'eni ie (t'o).

Nunga bui ngai da yete u the hangu bu a juaji, nu ndö da yute jñu o goo dethä.

Nunga da yute ko ro 'ye.

¿Te mä nu mfini?

¿Mää tengu ndö thä poti xo n'a xo u'a?

¿Tebe gi tomi bu gi mpefi ra zoo ra huahi?

¿Nunga da futs'i nguu di bo'ña xofo te da thogi?

¿Gi pädi gi pefi ra huahi?

Handi ya k'oi ne gi hñe'ti nuya noya: go geke, go ge'e, go ge'ä.

Go geke da fats'i bi mpefi.

Go ge'e ga fats'i bi mpefi.

Go ge'ä bi mats'i bi mpefi.

Xadi nuya mfeni ne handi nu'u huts'i ga theni: go geke, go ge'e, go ge'ä, 'nepu hoki ma 'ra.

dá ma ha ra hmunts'i.

Go geke

Go ge'e

Go ge'ä

Nuya thumthuhu t'embi: ya hmää nguya.

go geke, go ge'e, go ge'ä, gehya thuts'i ra mudi ha na ra nthoka noya, pa da mää ya nt'ot'e, nguna: **go geke di mpefi ha ra huähi.**

Nubye ma gi hutsí un'ä te pe'tsi n'a ngu n'a nga'ti ya t'ofu, habu peui.

Ra mudi tota
thuuhu

Ra nkut'i ra
mede

Ra thuuhu ra
y'oñ'uu he'mi

Ra nt'ui ra
nthoka b'efi

Ra ntits'i ra
mede

Ra husofixt'ofu

¿Te 'be' ä ra hoga 'múi ya jä'i?

Ha ma 'múihü nzantho di hokihü n'a ra hoga 'múi, ha ra 'befi, ko ma 'ñouihü, ko ma n'anguhü ne ga'tho ya jä'i ha maske hingi unga nguenda, di pets'ihü ra t'ek'ei ha di mfastehü, ne di pe'tsuahe n'a ra hmate nu'ä mbeni ma 'ra ya jä' i.

Ra hoga 'múi ya jä'i ge'ä n'a ra ts'utbi ma hninihü, njani ga'tho ya jä'i di nsu, ha di mahñe te ma 'befi da thoki, hange ra nge'ä ra ts'utbi di hokihe, ge ra me'ti ga'tho to 'bui ha ra hnini, habu mahyoni hinto da ntuhni ko ya 'nangu.

Bi häi ha ra he'mi: IFE

Ra y'oñuu: Mot'i thä

1. Xo go gte da te nu thä; da me'tsi uenda ya 'befi hangu: da huahni nu ndö, anja da mot'i, a ro yapu ñu the, pira yu njapu di ya müi a ndö pa da mot'i.

Tengu ndö da hyoni pa da mot'i n'a lengu o dahta huahi. Anha da mot'i ka ro ie o ko boja ño, o ts'amí.

2. Nu ro yapu a ro the da bädi nuka da mot'i ko na t'emboi o k oro be'ha ño.

Nu da hoki nu huahi pa da mot'i thä, ma ra zoo nunga da 'befi ra zoo nu huahi da to'mi n'a ma ra zoo xof'o. Hoki nu huahi.

3. Futsi: nuna 'befi da xot'i un hoi pa da uantsi nu hoi ko yu zafani bi bongi dige'ña xof'o bi thogi, da hio u zu'mi, hinda me'tsi hñeni, fotsi nu ndö da te, hegi da gai dra zoo nu dehe, hegi nu ndähi ne nu hiadi da hio nu mböngi paxi ne ya zu'mi bypu a huahi.

Da futsi nguu di be'ña xofu. Xita hinda megi nu hoi, m hyoni da ñuta täbi n'a t'gni made 'ye.

4. Nkjo: nuna 'befi gte da xot'i nu hoi pa da hiegi da te nu thä ra zoo. Te mot'i: nuna do 'yete da hue'ke n'a t'eni ie (t'o).

Nunga bui ngai da yete u the hangu bu a juaji, nu ndö da yute jñu o goo dethä.

Nunga da yute ko ro 'ye.

Huts'i ne gi mää.

ǰNdäñä ya n'añ'o?

ǰHäm'u ne habu t'umbä ra thoni r'a ma n'a?

ǰTe ma hmää pe'tsi r'a ma n'a?

ǰDi mpädi rá nthoki?, ǰhänja?

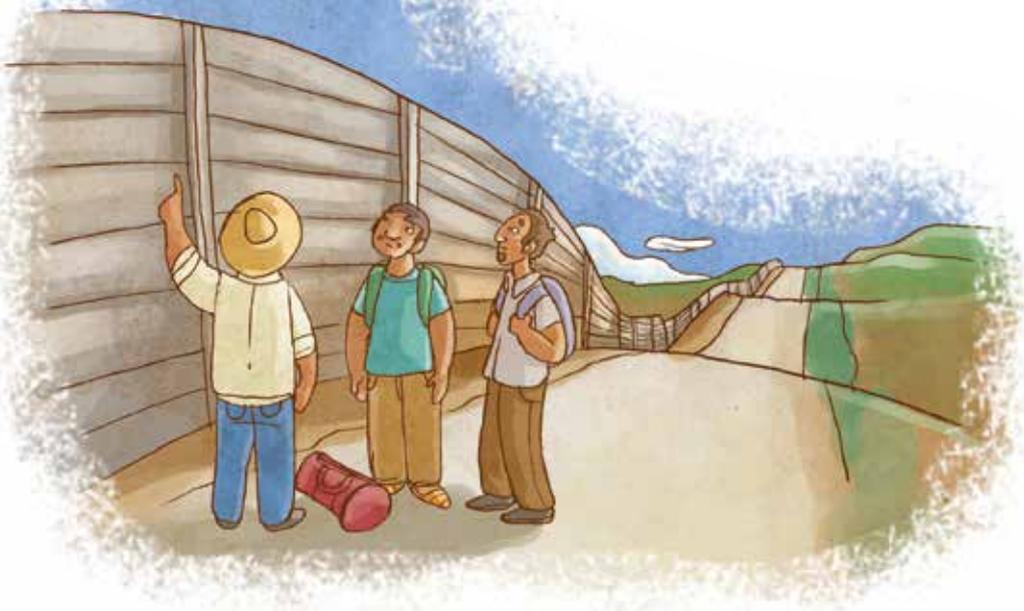
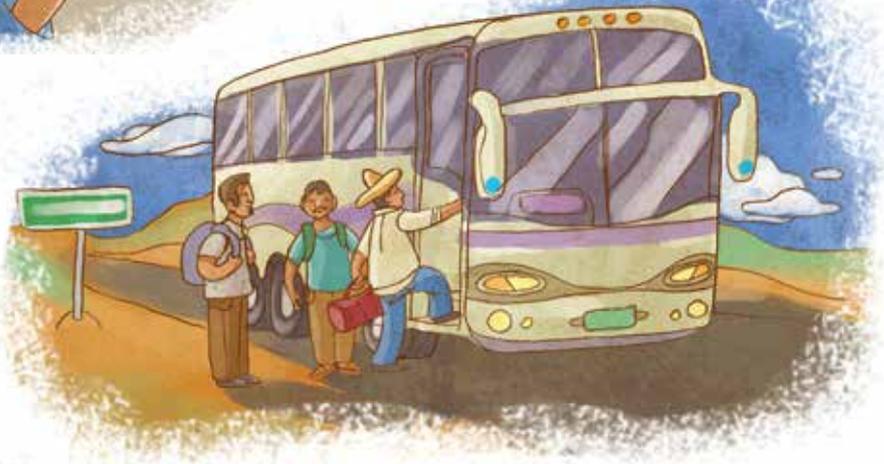
Ra nhñu mfädi

Te ne da thoki

- Nuu ya mfeni ua nu'ä te di hne nubye gi xadi ya hñä ha ra m'ehnä he'mi.
- Nuu rá nt'ui ya mfeni nu'u gi tsudi ha ya t'ofo.
- Yopa hoki ra nthe'ta ñä nts'edi.
- Gi xokä mbeni hanja ma da ja ya mpadi noya ga:
 - Habu rá mpadi h'äni: n'andi: nuua, getbu, ¿habu?
 - Hangu rá mpadi: ndunthi, ts'utho.
 - Ra ya'a rá mpadi: m'et'o, m'efa, mandee.
 - Ga hina mpadi: hina.
- Ma gi pädi hanja ma da huts'i n'a ra he'mi ntsoni.
- Da handi hanja bi thoki ra t'ofo, ha hinda yopa hoki ma n'aki ya mfeni.
- Da nuu tengu bi thoki ra t'ofo.
- Da nuu te ne da thoki ha nu'u yoho t'ofo bi thoki.
- Da hyeka ya t'ofo bi thoki.

Hyandi ya k'oi 'nepu hāuts'i ya hmāā.

Mää ko ri ñ'oui.

ǂTe gi beni mäa nuya jä'i?

ǂTe gi beni ya nkohi bi nja? ǂHänja?

ǂGi handi ge mahyoni nuya hmunts'i? ǂNubya huts'i?

ǂHanja gi beni ge di 'ragi ya jä'i?

Handi ra k'oi ne mäa 'bu mahyegi ya xunhya nu'ä ja ha ri hnini.

Mää ko ri ñ'oui.

Te gi handi ha ya k'oi.

¿Te beni nu'ä ra jä'i da 'yot'e?

¿Te ne da me'tsi nuna jä'i? ¿Hanja da za da zudi?

¿Hanja mahyoni da mpefi ya jä'i pa da me'tsi nu'ä handi?

Handi ya k'oi 'nepu huts'i ya n'ani.

¿Hanja ja ra nhyoya ha ri hnini?

¿Te ma dänga xunhya pe'tsi ya jä i hange poni?

¿Te ma xunhya di thogi nubya sti ma nuni ri 'nandi?

Pädi hanja di thoki na ra 'mehnä hem'i.

Ra pa bi thoki nuna 'mehnä hem'i	→	<p>Nts'otk'ani, Hgo., ra n'ate ma kut'a ra pa ra zäna 'ret'a ma na yo 'mo yoto njeya.</p> <p>Nda Alberto, di pe'na'i ndunthi ya nzengua, ko nga'tho ma jä'ihu xahma gi b'ui xa hño habu gi mpefi.</p> <p>Di ne ga xi'ä'i ge da tsoho xa hño ma hñato nuva M'onda, bi zaki na tuki nubya da ehe ha ra tsanza, ha di b'ui xa hño ma jä'i. Di pet'ä 'i xahma da 'raki ra b'efi ha ra nthoka h'u, nge'ä bi siki ge thoni ya mefi.</p> <p>Ngu da tsoho bri thuxkagi ga nzaya ha ma hninihu , hange di handi ge hinga ga däma pengi nuni ri N'andi. Nubya da nja ri pongi gi otka ra hmäte, gi pentkä ma mpefi ko nu'u ma juädä.</p> <p>Ga nzenguathohu ha di pe'nä'i 'na ra nhyufi.</p> <p>Ko ndunthi ra hmäte.</p> <p>Ri juädä Daniel</p>
To bi 'bentui	→	
Te bi xipäbi	→	
Ra nt'ete	→	
To'o bi mehni	→	

Ga pähu nu'ä mänga ra 'mehnä hem'i: Gehna na ra hem'i thoki pe'tsi ndunthi ya jeya, pa njabu ya jä'i da mandui nu'ä te ne da xipi ha na ra hem'i huts'i ra thuhu **Ra m'ehnä hem'i.**

- Gekua mäa ya hñä hinxa hñei nge'ä ja na ra hoga m'ui ko ya 'nangu.
- 'Nehe ja ya 'mehna hem'i di thoki ma n'a xa hño, habu Pehni ya ngu t s'utbi 'nehe ya ngu ga 'befi, pa da sipi na ra hoga hmä'ti.
- Ra 'mehnä hem'i da t'ui xa hño hanja di huts'i, nguya:
 - Habu ra pa, ra zäna ne ra jeya, to'o 'bentui (ra jä'i to'o da hñäni ra hem'i). 'Nehe, thuts'i ha n'a ra njot'ä hem'i habu thutsui 'ra ya kuetä hem'i pa da za da ma nuni ha ra Ra ngu ga 'mehnä hem'i.

Beni tengu di thoka na ra *m'ehna hem'i*, ha 'nepu huts'i nu'ä mää, ngu nu'ä ra müdi.

Ra pa bi thoki
nuna 'mehnä
hem'i

Nts'otk'ani, Hgo., ra 'nate ma kut'a ra
pa ra zäna 'ret'a ma 'na yo m'o yoto
njeya.

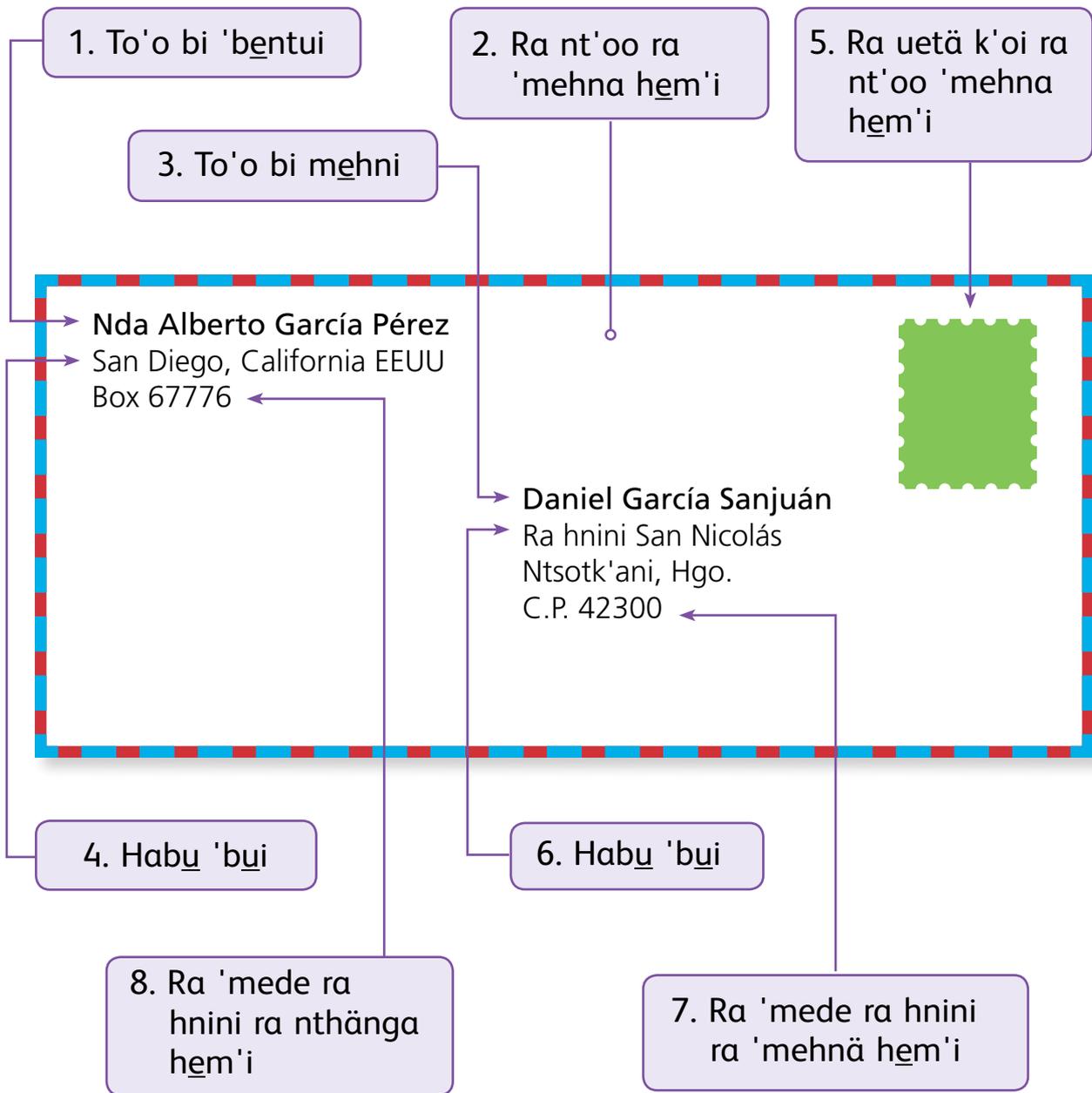
To'o bi 'bentui

Te bi xipäbi

Ra nt'ote

To'o bi mehni

Pädi tengu ra nt'oo ra 'mehna hem'i, ha 'nepu huts'i nu'ä mäa, ngu nu'ä ra mudì.

Huts'i ha ya nsihni ya thuhu rá nt'oo ra 'mehna he'mi.

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. _____

7. _____

8. _____

Gi pädi:

Ra nt'oo ra 'mehná hem'i, ge'ä mahyoni pa da.

Thuts'i to Pehni, to 'bentui ne ra uetä k'oi. Go gehya pe'tsi da meui pa da zoni habu ri ma.

Nxadi nuna nt'fo ha handi nu'ä mäa, pa da nt'ode xa ñho.

Drá 'rani jä'i

Ma thuuhu nda Isidro González Boto, drä mengu ra hnini 'Bo'ye, ha drä hyoya. Sti ode ge 'ra ya jä'i xki 'rani ri 'Nandi pa da me'tsi ra bojä. N'a ra pa da tsudi nda Sebastian ge'ä ma juädä ha da petue ge di ne ga ma rí 'Nandi nge'tho nu'ä mi pähni ha xki mpefi. Bi 'yakagi ra bojä 'bestho pa da zixkägi ko ma 'ra ya jä'i.

Ra hñäto ma pa da tsohñe ha ra 'rani, ha ko na ra xuhya da thogihe, da 'yohe ga'tho ra xui ha hinda ñunihe, nsekitho da oxe na ra mbuni bojä ha da nest'ihe ha ra mbonthi, ha da unga nguendahe ge ya gute jä'i. Bi gotk'ägihe n'a nzäna 'mefa bi menkagihe nuua 'Monda, ha n'a ra njunä bojä ha da tsohe Maxei.

Ge'ä na ra xuhya da pe'tsi, ha da pengi ni xi na bexo ha ma buxa, njani da ma ha ra nguu ga nsahnäte ha da pädi ra t'ofu, ha da mpefi ndunthi pa da huts'i ma denda.

Di kamfri ge mahyoni ga 'bui ha ma hnini, ha njani hinga 'bedi ma te.

Victorino V. Gómez Barranco
Gumecindo Ortiz Pérez

Xadi ya mfeni 'nepu huts'i ha ya nsihni.

ǂHuts'i hanja gi kamfri ge nda Isidro bi ma ri 'Nandi?

ǂTe ma xuhya bi me'tsi nubya bi thogi ri 'Nandi?

ǂNu'i gi pädi ge ma 'ra ya jä'i xa thogi nuna xuhya?

Tengu da pädi ra nxadi nt'ofu.

ǂDä pe'tsi ya xuhya ha 'ra ya noya?

ǂXa hñei ga pädi te mää nuna t'ofu?

ǂHanja mahyoni ga pädi te utki nuna nt'ot'i?

Gi Pädi:

Nu'bu gi beni gi ma ra 'befi ri 'Nandi ko ya zubi, ma gi pe'tsi ya xuhya nge'ä hingi thopi da thogi ya Jä'i, nge'ä nu'u ya ts'utbi ri 'Nandi adi ya hem'i habu mää ge 'bestho gi pengi ri hai. Hange ra nge'ä ya gute ju da t'ent'ä fadi nu'u da 'rani ga 'ñägi.

Nxadi ya hmää habu ñä n'a ngu n'a, ngu mangä ya mfeni ja nga'ti.

Ra 'nangu ra Juan

¡Te gi xatho!, Juan.
¿Tengu gi pa ha ri 'befi
ha ra ntheka xit'ei?

¡Xa hño Pedro! 'Bu gra
pe'tsi ya hem'i nuua ri.
'Nandi nzage ga tähä
ndunthi ra bojä.

¿Xi ri batsi pa
ha ra ngu nsadi?

¡Hähä! Nu'ä ma dä
pa ha ra Dängä Ngu
Nsadi, ha nu'u mbätsi
pa ha ya t'ukä Nguu
Nsadi; hinda kamfri
ge nubya di 'youa
yabu da za ga fats'i'u
xa ñho.

¡Xi xa ñho! Neki di
pe'tsi yoho ma 'befi
pa da nxadi ma
bätsi, nge'ä hindi ne
da 'ñehe ri 'ñekua
nge'tho nuua xi ja ra
nts'om'ui.

- Nxadi ra hmandui ha ri mfenise ne tsudi te ne da mää.
- Mää xa ñho ya hñä.
- Handi da meui ya nsihni ha ra nt'ofu, pa drä xadi ma n'a xa ñho.

Handi ra k'oi ne te mää.

Gi hats'i na Juana di ehe ga zengua'i ne ga tsok'a'i n'a ra he'mi ntsoni.

Jamadi ndä Mario nubu ga ma ga tsoñ 'ä'i.

¿Te gi handi ha ra k'oi?

¿Te ma he'mi gi beni umbi ndä Mario ra na Juana?

¿Xka häni n'a ra he'mi ntsoni?

¿Te ma hmää gi beni huts'i, ha hanja mahyoni ra he'mi ntsoni?

Nxadi ra he'mi ntsoni ne gi mää.

*Antonio Nopal Xaxni ne ra
Irma Dothe Maye
Di pets'ihe ra paha ga xi'i gi tsoṅägihe
Nubye rá sistehe ma t'u*

Joel Nopal Dothe

*Nu ra 2 pa, ra 8 zäna, ra jeya 2010.
Ra ya'ä 2:00 nde. Ma da nja ha ra zi
nijä ra zi nänä "Dolores"
Kohi ha ra hyodi ra dähni M'ohai, Hidalgo*

ǰGi pädi nuna he'mi?
ǰXka handi ma r'a ya he'mi nguya?
ǰTe mää nuna he'mi?
ǰTo'o xka umbi n'a ra he'mi ntsoni?

Huts'i n'a ra he'mi ntsoni nu'ä gi pädise.

ǰTe ma ngo ma gi hoki nubye gri pehni n'a ra ntsoni he'mi?
ǰTo'o ga'tho ma gi ma'ti da ntini ha ra ngo?
ǰTe ma pa ne ma ya'ä gi ne da zoñ'ä'i ya jä'i?

Handi ya k'oi ne gi xädi nuya hñä: nuua, ndunthi, m'efa, hina.

Nuua Mahuifi xa ra hñei ra sofo rá 'bai ra 'yui.

Ndunthi ya jä'i pa ri 'Nandi, pa da me'tsi ra bojä.

Xipi ma hmuu ge 'mefa ga ma ga mpefi, nu'bu **hina** hinda gutki.

**Nxadi ra thuuu ha handi xa ñho, nuya hñä 'na'ño
ra njät'i.**

Ra thuuu Mixteca

Xi yabu di 'yo ma hnini
nuua da 'bui
xi ndunthi ra xunhya
di pe'tsi ha ma ndumui
sti hant'i ko nu ri ntso'mi
ngu ra xi di hyats'i

Di ne ga nzoni, 'mefa ga tu
ko nu ma ntso'mi...

Nubya ot'i 'ra ya t'ukä mfeni habu da meui ya hñä.

Nuua: _____

Ndunthi: _____

'Mefa: _____

Hina: _____

Nuya noya t'embi: **ya mpadi 'ñani noya** nguya: **Nuua, ndunthi, m'efa, hina.** Gehya pati ra 'ñani noya nge'ä mäa: **habu, hangu, ya'ä** ne hina. Nuya di mahñu ha di ofohu ha ra hñähñu.

Nubye ma gi hutsí un'ä te pe'tsi n'a ngu n'a nga'ti ya t'ofu, habu peui.

(ra pa ne habu ma da ntini)

ra pa ne habu bi y'ofu

to'o ot'ä ra hmä'ti ha ra ngo

to'o bi pentui

to'o bi y'ofu

te bi xipi

te ma da nja

ra ya'a bi xipi da ntini ya jä'i

Nts'otk'ani, Hgo., ra n'ate ma kut'a ra pa ra zäna 'ret'a ma na yo 'mo yoto njeja.

Nda Alberto, di pe'na'i ndunthi ya nzengua, ko nga'tho ma jä'ihu xahma gi b'ui xa fiho habu gi mpefi.

Di ne ga xi'ä'i ge da tsoho xa hño ma hñato nuva M'onda, bi zaki na tuki nubya da ehe ha ra tsanza, ha di b'ui xa hño ma jä'i. Di pe't'ä 'i xahma da 'raki ra b'efi ha ra nthoka fi'u, nge'ä bi siki ge thoni ya mefi.

Ngu da tsoho bri thuxkagi ga nzaya ha ma hninihu , hange di handi ge hinga ga däma pengi nuni ri N'andi. Nubya da nja ri pongi gi otka ra hmäte, gi pentkä ma mpefi ko nu'u ma juädä.

Ga nzenguathohu ha di pe'nä'i 'na ra nhyufi.

Ko ndunthi ra hmäte.

Ri juädä Daniel

*Antonio Nopal Xaxni ne ra Irma Dothe Maye
Di pe'tsi'he ra paha ga xi'i gi tsongägihe
Nubye ra sistehe ma t'u*

Joel Nopal Dothe

*Nu ra 2 pa, ra 8 zäna, ra jeya 2010.
Ra ya'ä 2:00 nde. Ma da nja ha ra zi
nijä ra zi näntä "Dolores"
Kohi ha ra hyodi ra dähmini M'ohai, Hídalgo*

Huts'i ne mää.

ǰNdäñä ya n'añ'o?

ǰHäm'u ne habu t'umbä ra thoni r'a ma n'a?

ǰTe ma hmää pe'tsi r'a ma n'a?

ǰDi mpädi rá nthoki?, ǰhänja?

Ra nthandä mfädise 2

1. Handi xa ñho nuya he'mi ne huts'i nu'ä te pe'tsi.

Nts'utk'ani, Hgo. ra pa 3 ra 5 zänä ra jeya 2010.

Di mä'i ndunthi ma me Ana

Di pen'ä'i ya nzenjua ko ndunthi ra paha ha di tom'i ge gi b'ü xa ñho. Da juadi da tsoho ha nuna dätä hnini habu di mpefi. Nu ri b'edatsi b'ü xa ñho. Xahma da nja ra boja ma n'a ra zänä ga mabu ga tsoñ'ä'i.

Xipi ma ta ge di mädi.

Di mä'i ndunthi
Ri t'ixu Josefina

Ra hē'mi nkohi

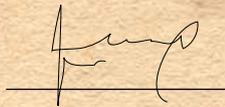
Ra ya'a nzunga r' et'a ma kut'a ra pa 5 ra zänä 2 ra jeya 2011, bi thoki n'a ra hmunts'i ha ra hnini Remedios, Nts'utk'ani Hgo. Habu bi nja nu'ä ri ñ'ehe.

Ra nt'ui ra pa:

1. Ra thogi thuuhu.
2. Ra b'efi ra dehe di ts'i.
3. Ra t'unga bojä ya n'angu.
4. Ma r'a ya hmää.

Nubye bi thandi ge bi ntini ndunthi ya n'angu, bi xipi ga'tho ya jä'i ge ya ts'utbi bi uni ra mfats'i nge'ä da apäbihe, da xei n'a ra juts'i ga dehe, ha ya n'angu mahyoni da unga kut'a nthebe ra bojä. Bi hmää ge nubye da nja ma n'a ra hmunts'i , da huahni ma r'a ya jä'i ge da gohi ga t'sutbi nsute ga dehe di ts'i.

Bi uadi nuna hmunts'i ra ya'a nzunga mande ma pa, ha bi tote yá nsihni thuuhu nuyü ya jä'i bi ntini.

Ra nzaya

Ra m'etsa bojä

2. Xadi nu'ä yoho ya t'ofu ha thädi ya nt'ani.

ǰTo'o bi y'ofu ra m'ehnä he'mi?

ǰTe ma pa bi y'ofu?

ǰTe ma pa bi y'ofu ra he'mi nkohi?

Mää n'a ra nkohi bi ot'e ha ra hmunts'i.

3. Huts'i n'a ra pont'i ha ra mfeni nu'ä majuani.

ǰTe b'e'ä di thuts'i ha n'a ra he'mi nkohi?

- a) Rá thuuhu ra nzaya, nu'ä di t'adi, ma r'a.
- b) Ga'tho ya nkohi ua ya b'efi ma da thoki.
- d) Nu'ä mahyoni, ra pa bi m'ui, habu bi m'ui.

ǰHanja gi beni ge mathoni n'a ra he'mi nkohi?

- a) Nge'ä mahyoni n'a ra t'ofu habu mää nu'ä ma da pefi.
- b) Di huts'i nu ma nzäihu.
- d) Honse fädi hanja di thoki ya nkohi.

Hanja gi beni ge mahyoni n'a ra m'ehna he'mi.

- a) Da m'ehni n'a ra hoga mfeni n'a ra n'angu.
- b) Hõnse da huts'i ya n'añ'o mfeni.
- d) Ne da fädi n'a ra jä'i.

Nu'ä pe'tsi n'a ra m'ehna he'mi.

- a) Habu bi thoki, ra pa, ya nzengua, ra mfeni, ra jä'i di pehni, ra jä'i di hñäni.
- b) Ya jä'i thuts'i rá nsihni thuuhu n'e ra k'oi ts'utbi.
- d) Yá thuuhu ga'tho ya jä'i di huts'i rá nsihni thuuhu n'e ra k'oi ts'utbi.

Ha ra m'etsa he'mi. ¿Te ma t'ofu da thuts'i?

- a) Habu bi thoki ne ra pa.
- b) To'o di b'entui, to'o di pehni n' e habu da zoho.
- d) To'o di pehni.

N'a ra y'oñ'u he'mi hanja mahyoni.

- a) Da y'ofu ya nkohi bi nja ha n'a ra hmunts'i.
- b) Ga huts'ihu nu'ä di hohe.
- d) Da fädi hanja rá nthoki n'a ra nt'ot'e n'e pa te.

Ha ya y'oñ'u he'mi ga tsudihu.

- a) Ra pa, ra nsihni thuuhu, habu da pehni.
- b) Nu'ä mahyoni , hanja rá nthoki ne gi hoki n'a ma n'a ra nt'ot'e.
- d) Ra nt 'ui ya thuuhu ya jä'i, ra mfeni di pehni.

4. Gi huts'ise n'a ra t'ofu. Tentho hanja ma gi hoki.

Ra m'ehna he'mi, ra y'oñ'u he'mi ua n'a ra he'mi ntsoni.

Ma ga mudi ra huts'i: _____

Ma ga huts'i ha ga pentui: _____

Nu'ä mayhoni ga huts'i, gehya: _____

Huts'i ha ya ñ'uu ri t'ofu.

5. Hoki nu ma r'a ya b'efi.

Xadi xa ñho nuya nthuxthuuhu, ha n'epu gi xihni n'a ra ñ'uu nu'ä di peui:

Nuga

Himbi ma ra 'befi

Nu'ä

Da ma ra tai

Bi nja ra tse ma nxui

6. Xadi ne huts'i ya noya habu di peui.

go ge'ä

go geke

Ha ra hmunts'i bi nja ma ndee _____ da mää
ge mayhoni n'a ra xahnäte, nge'ä _____ da
xahni ya bätssi.

RA NXII GA NTHÄNDA MFÄDI

Di nxadi ne di hutsi ma hñäki. Ra hñähñu

Rá thuuu ra dätä jäi ua ra bäsjä'i:

Hutsi nuna nsihni ha ya mfädi bi bädi ya jä'i ha bi hoki xa ñho n'a ngu n'a ya hmunts'ä mfädi.

Ra b'ede rá m' ui jä'i:

Ra hmunts'ä mfädi n'aa

Pädi ya n'año heimi ne ya t'ofu bi handi ha nuna hmunts'ä mfädi.

Pädi ne handi te ma mfädi mahyoni da nja ha ya t'ofu.

Di nxadi ñä ntsedi ya n'año t'ofu bi bädi xa ñho.

Bi bädi da hoki ya n'año t'ofu , ha n'ehe habu mahyoni n'a ngu n'a.

Bi bädi xa ñho yá nt ui rá t'ofu ha nuna hmunts'ä mfädi.

Bi nxoge xa ñho ga'tho ya nt'udi ha nuna hmunts'ä mfädi

Ra pa bi nja _____

Rá thuuu n e ra nsihni thuhu ra ñ'umpäte

Ra hmunts'ä mfädi yoho

Bi bädi ham'u , habu ne hanja mahyoni ya t'ofu bi handi ha nuna hmunts'ä mfädi.

Da bädi da hutsi te ma mfeni mahyoni da me'tsi ya t'ofu, honse da hoki mahyegi ngu nu'u bi handi ha nuna hmunts'ä mfädi.

Pädi te ma nt'udi pe'tsi ya n'año nt'ofu.

Di xadi ga ñä ntsedi ya n'año t'ofu, nge'ä bi bädi xa ñho.

Bi bädi xa ñho yá nt ui rá t'ofu ha nuna hmunts'ä mfädi.

Bi nxoge xa ñho ga'tho ya nt'udi ha nuna hmunts'ä mfädi

Ra pa bi nja _____

Rá thuuu n e ra nsihni thuhu ra ñ'umpäte

RA NXII GA NTHÄNDA MFÄDI

Di nxadi ne di huts'i ma hñäki. Ra hñähñu

Ra gäts'i ra nthända mfädise

¿Te da pädi?

<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>

¿Hanja mathoni?

<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>

Ra nsihni thuhu ra jä'i ua ra bäsjä'i

Ya nt'ot'e ha ra nt'änga mfädi

Ra pa da nja ra nt'ängä mfädi

Habu da nja ra nt'ängä mfädi

Rá thuhu ra nsute nthändä mfädi

En este material encontrarás actividades de gran utilidad que te ayudarán a poner en práctica el conocimiento que tienes sobre la lectura y la escritura de nuestra lengua hñähñu, a través de trabajar con diferentes tipos de textos. La finalidad de este material es que sigas interesándote por aprender más sobre la lengua escrita.

Te invitamos a que descubras todo lo que puedes conocer a través de él.

Ha nuna mfist'ofu ma gi tsudi ya b'efi, habu da za gi yopa hoki nu ra nxadi ne ra t'ofu nu ma hñáki hñähñu, nge'ä ma gi handi ma r'a ya t'ofu. Nu'ä ma n'a mahyoni ge gi nunise gi pädi ma ts'u rá nt'ofu ha nuna he'mi.

Di bänthe'i gi honi nu'ä gi ne gi pädi ha nuna hmunts'ä mfist'ofu nsadi.

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
T'UNTHO

ISBN: 978-607-710-011-9

9 786077 100119

Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.

hñähñu • hñöhñö • hñähñä • hñätho • hñuhu • hñähmu • otomí • hñähñu • hñöhñö